

2026, 15 (2), 1155-1180 | Araştırma Makalesi

Demokrasinin Krizine Etikopolitik Çözüm: Habermas'ın İletişimsel Eylem Teorisi

Orçun Girgin¹

Abdulkadir Yaşar²

Öz

Siyaset çalışmalarındaki önemli güncel iddialardan biri, demokrasinin bir kriz içinde olduğudur. Bu iddia, demokrasinin temelindeki aktif yurttaşlık ilkesinin zayıflamasına dayandırılmaktadır. Bu çerçevede, geç kapitalizmde yükselişe geçen rekabetçi anlayışın siyasal katılımı gözden düşürerek demokrasinin krize girmesine neden olduğu tartışılmaktadır. Demokrasinin krizini kapitalizmin içsel eğilimlerine dayandırarak çözümleyen düşünürlerin başında Jürgen Habermas gelmektedir. Politika ve ekonominin bir araya gelmesiyle oluşan sistem bütünleşmesinin toplumsal bütünleşmeden kopuş sürecini analiz eden Habermas, modern toplumu sistem ve hayat alanı olarak ikili bir boyutta kavramaktadır. Demokrasinin krizi düşüncesi bu teorik bağlam içinde anlam kazanmaktadır. Habermas demokrasinin krizini para ve güç ilişkileri içinde örgütlenen sistemin özgürlüklere dayalı hayat alanını kolonize etmesiyle açıklayan bir sosyal teori geliştirmiştir. Liberal kapitalist toplumların endemik bir özelliği olan krizler, geç kapitalizmde ilk olarak ekonomik kriz olarak kendisini gösterirken; zincirleme bir şekilde rasyonalite, meşruiyet ve motivasyon krizlerine doğru genişleyerek son kertede toplumsal bütünleşmeyi tehlikeye atmaktadır. Kitlelerin siyasal sisteme yabancılaşarak karar alma süreçlerinden çekilmesiyle görünür hale gelen motivasyon krizinin sonucu, demokrasinin bir kriz içine girmesidir. Habermas sorunların kaynağını analitik olarak ortaya koymakla birlikte, söz konusu krizin iletişimsel eylem adını verdiği öznelerarası bir etkileşim modeliyle ortadan kaldırılabileceğini iddia etmektedir. Demokrasinin amacının yurttaşların sorunlarını ortaklaşa çözebilmesi olduğu düşüncesinden hareketle Habermas, öznelerarası iletişimi demokrasinin krizini ortadan kaldırmanın anahtarı olarak kabul etmektedir. Böylece, öznelerin konsensüsü amaçlayan sürekli tartışmalarıyla beliren iletişimsel eylem, ortak sorunları çözebilmek adına katılım ve müzakere temelinde gelişen demokratik bir irade oluşumuna işaret etmektedir. Bu çalışma Habermas'ın teorisinin demokrasinin krizine çözüm oluşturabilme imkânını tartışmaktadır. Bu bağlamda, çalışma, sağlıklı bir işleyişe sahip demokratik bir sistemin varlığı için gerekli olan demokratik bir siyasal kültürün inşasının, toplumsal yaşamın mikro alanlarından genişleyen iletişimsel eylem aracılığıyla başarılabileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jürgen Habermas, Sistem, Hayat Alanı, Demokrasinin Krizi, İletişimsel Eylem.

Girgin, O., & Yaşar, A. (2026). Demokrasinin Krizine Etikopolitik Çözüm: Habermas'ın İletişimsel Eylem Teorisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1155-1180. <https://izlik.org/JA37KB93NR>
<https://doi.org/10.15869/itobiad.1831653>

Geliş Tarihi	27.11.2025
Kabul Tarihi	05.05.2026
Yayın Tarihi	30.06.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kütahya, Türkiye, orcungirgin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7038-4124

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Kars, Türkiye, yasarabdulkadir80@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6426-5962

2026, 15 (2), 1155-1180 | Research Article

The Ethicopolitical Solution to the Crisis of Democracy: Habermas's Theory of Communicative Action

Orçun Girgin¹

Abdulkadir Yaşar²

Abstract

One of the major current claims in political studies is that democracy is in crisis. This claim is based on the weakening of the principle of active citizenship, which lies at the foundation of democracy. In this context, it is argued that the competitive mindset that has gained prominence in late capitalism has led to a crisis in democracy by undermining political participation. Jürgen Habermas is among the leading thinkers who attribute the crisis of democracy to the internal tendencies of capitalism. By analyzing the process by which systemic integration—arising from the convergence of politics and economics—becomes detached from social integration, Habermas conceives of modern society in a dual dimension: as a system and as a lifeworld. The notion of a crisis of democracy gains meaning within this theoretical framework. Habermas has developed a social theory that explains the crisis of democracy as the result of a system organized around relations of money and power colonizing the sphere of life based on freedoms. Crises, an endemic feature of liberal capitalist societies, first manifest themselves as economic crises in late capitalism; however, they spread in a chain reaction to crises of rationality, legitimacy, and motivation, ultimately jeopardizing social integration. The result of the crisis of motivation—which becomes apparent as the masses become alienated from the political system and withdraw from decision-making processes—is that democracy itself enters a crisis. While Habermas analytically identifies the source of these problems, he argues that the crisis in question can be resolved through a model of intersubjective interaction he calls “communicative action.” Based on the idea that the purpose of democracy is for citizens to solve their problems collectively, Habermas regards intersubjective communication as the key to resolving the crisis of democracy. Thus, communicative action—which emerges through ongoing discussions aimed at achieving consensus among participants—points to the formation of a democratic will that develops on the basis of participation and negotiation in order to resolve shared problems. This study discusses the potential of Habermas's theory to offer a solution to the crisis of democracy. In this context, the study seeks to demonstrate that the construction of a democratic political culture—which is essential for the existence of a democratic system that functions effectively—can be achieved through communicative actions that expand from the micro-levels of social life.

Keywords: Jürgen Habermas, System, Lifeworld, Crisis of Democracy, Communicative Action.

Girgin, O., & Yaşar, A. (2026). The Ethicopolitical Solution To The Crisis of Democracy: Habermas's Theory of Communicative Action. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 15(2), 1155-1180. <https://izlik.org/JA37KB93NR> <https://doi.org/10.15869/itobiad.1831653>

Date of Submission	27.11.2025
Date of Acceptance	05.05.2026
Date of Publication	30.06.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Kütahya, Türkiye, orcungirgin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7038-4124

² Assist. Prof., Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work, Kars, Türkiye, yasarabdulkadir80@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6426-5962

1. Giriş

Demokrasi modern toplumların benimsediği temel yönetim sistemidir. Bir ulus-devlet içinde yaşayan vatandaşların özyönetim ilkesine sahip olması anlayışı üzerinde temellenen bir siyasal sistem olarak demokrasi, halkın yönetime katılma hakkının olmadığı geleneksel siyasaların karşıtını ifade eder. İlk örneklerine Antik Yunan'da rastlanan demokrasinin gelişimi her ne kadar Ortaçağ'da bazı Avrupa devletlerinde kralların yetkilerinin kısıtlanma girişimleriyle başlamış olsa da, kurumsallaşması esasen modern ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla mümkün olmuştur. Batı coğrafyasından diğer bölgelere yayılarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya ölçeğinde egemen yönetim modeli haline alan demokrasi günümüzde alternatifsiz bir siyasal sistem olarak kabul görmüş durumdadır. Öte yandan, tarihsel süreçte demokrasinin öyküsü doğrusal bir çizgide gelişmek yerine iniş çıkışlara sahne olmuş, demokrasinin gerilediği dönemler yaşanmıştır. Özellikle 20. yüzyılda dünya savaşları ve totaliter sistemlerin ortaya çıkışı gibi gelişmeler demokrasinin gerilemesinin somut göstergeleri olmuştur. Yine de demokrasi kendisini engelleyici bu durumları aşmayı başarmış ve modern dünyanın siyasal yapısına damgasını vurmuştur⁵.

Yaşadığımız dönemin bir demokrasi çağını ifade ettiği tartışmasızdır. Ancak bu duruma kanıt olarak öne sürülebilecek, demokrasinin karşıtı olan totaliter yönetimlerin günümüz koşullarında istisna olduğu gerçeği demokrasinin kendisini tam olarak gerçekleştirdiği anlamına gelmemektedir. Demokrasi sadece halkın yöneticilerini kendisinin seçtiği bir sistemi ifade etmez. Bunun yanında, toplum üyelerinin siyasal aktörler olarak kabul edildiği, dolayısıyla onların katılımları ile gerçekleşen bir siyasal süreçtir. Demokrasinin var olabilmesi için düzenli serbest seçimlerin gerçekleştirilmesi ön koşuldur. Ancak iktidarın yasalarla sınırlandırılması ve vatandaşların iktidara talep ve eleştirilerini dile getirme haklarına sahip olması, yani siyasal katılımları demokrasinin olmazsa olmaz özellikleridir. Bu özellikler dikkate alındığında, demokrasinin aktif yurttaşlık düşüncesi ile doğrudan bağlantılı olduğu görülür.

Günümüzde demokrasinin bir kriz içinde olduğu iddiası gündemdedir⁶. Bu iddia en yaygın biçimiyle, demokrasinin halk iradesine dayanan ve katılımı öne çıkaran temel niteliklerinin aşındığı söylemi çerçevesinde dile getirilmektedir. Bu aşınmanın tecrübesi demokrasinin salt serbest seçimler ile özdeşleşerek biçimsel bir boyuta indirgenmesinden otoriter yönetimlerin yükselişine kadar çeşitli görünümleri kapsamaktadır. Öte yandan, neoliberal koşullar altında demokrasinin birtakım pratik sorunlarla da yüz yüze olduğuna yönelik analizler de yaygın durumdadır. Örneğin, Benoist (2024) çağdaş demokrasinin krize girmesine ilişkin olarak; demokrasinin temsilcilere yetkileri için meşruiyet kazandırma aracı haline gelmesi, politikacıların propaganda sürecinde verdikleri sözlerin birçoğunu yerine getirmemesinin seçmenlerin demokrasiye inancını azaltması, seçmenlerin önemli bir bölümünün tercih ettikleri aday yerine sevmedikleri adayları durdurmak için oy vermesi, mali desteği düşük olan adayların iktidara gelme şansının az olması, seçmenlerin pek çoğunun kanaatlerine göre değil, izlenimlerine göre oy kullanması, medyada kendini tanıtmaya imkânı bulamayan adayların seçilme şansının olmaması, politikacıların pek çoğunun seçmeni memnun etme kaygısıyla popülizme

⁵ İlk örneklerinin görüldüğü Antik Yunan döneminden günümüze kadar demokrasinin tarihsel seyri için bkz. Keane, 2022.

⁶ Bu iddiayı tarihsel boyutlarıyla ve teorik bir çerçeve içinde tartışan kapsamlı bir çalışma için bkz. Przeworski, 2023.

yönelerek birbirlerinden farkının kalmaması gibi nedenler sıralamaktadır. Bu çalışma günümüz demokrasininin pratik sorunlarının da özünü oluşturan, siyasal yaşama katılım konusuna odaklanmaktadır. Dolayısıyla, demokrasinin krizinin temeline, aktif yurttaşlık anlayışının zayıflaması düşüncesi yerleşmektedir. Bu noktada, demokrasinin gerilemesinde etkili olan, aktif yurttaşlığın zayıflamasının nedenlerini tespit edebilmek için modernliğin egemen ekonomik sistemi olan kapitalizmin geç dönemine odaklanmak önem taşımaktadır. Kaya'nın (2022) belirttiği gibi, demokrasi eşitlik ilkesinin somutlaştığı bir siyasal sistem ise, kapitalizm de rekabetin merkeze alındığı bir ekonomik sistemi ifade eder. Modern toplumlarda demokrasi ve kapitalizm bir arada var olurken, iki sistemin temelini oluşturan eşitlik ve rekabet arasındaki çelişki yakın dönemde aleni hale gelmiş durumdadır. Dolayısıyla demokrasinin kendisini gerçekleştirmesindeki önemli sorunlardan biri, kapitalizmin geç döneminde yoğunluğunu arttırmış olan rekabet anlayışıdır.

Geç kapitalist dönemde demokrasinin düşüşe geçmesi kapitalizmin devlet ile kurduğu ilişkilerde belirgin hale gelmektedir. Bir "kriz" ekonomisi olan kapitalizmin dönemsel krizlerini bertaraf etmek adına devletin kapitalizm lehine müdahaleleri demokrasinin güç kaybetmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, demokrasinin gerilemesini açıklayabilmek için kapitalizmin söz konusu krizlerinin analitik olarak incelenmesine ihtiyaç vardır. Alman sosyal teorisyen Jürgen Habermas kapitalizmin krizlerinin demokrasi ile ilişkisinin çözümlenmesi yolunda önemli bir teorik girişimi ortaya koymuştur. Habermas'ın sosyal teorisi toplumsal dünyayı sistem ve hayat alanı ikiliği içinde çözümlenmektedir. Sistemin hayat alanını kolonileştirme sürecini ele alan Habermas'a göre, bu süreç demokrasinin kriziyle sonuçlanmaktadır. Öte yandan, ortaya çıkan bu sorunun çözülmesinde Habermas'ın "iletişimsel eylem" adını verdiği öznelarası eylem biçiminin gelişimi kritik bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla, bu makalede Habermas'ın sosyal teorisine başvurarak demokrasinin krizinin nedenlerinin tespit edilebileceği ve ilgili soruna çözüm oluşturulabileceği tartışılacaktır.

Bu amaç doğrultusunda, önümüzdeki 2. Bölüm çalışmanın teorik bir çerçevesini sunmayı amaçlamaktadır. Habermas'ın teorik bakış açısı toplum kavrayışı bağlamında ele alınmaktadır. Öncelikle, kuramcının demokrasinin krizini tespit ederken izlediği temel hat olan toplumsal evrim analizinin gerekliliğine değinilmekte, ardından bu analiz ile krize çözüm yolu olarak sunduğu argümanlar belli bir teorik perspektif içinde bir araya getirilmektedir. Çalışmanın 3. Bölümü demokrasinin tarihsel gelişiminden hareketle teorik temellerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Demokrasinin halk egemenliği ilkesi bağlamında ortaya çıkışı, temsili demokrasiye geçiş süreci ve demokrasinin temel özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmanın 4. Bölümünde demokrasinin bir kriz içinde olduğunu iddia eden önemli sosyal bilimcilerin çözümlenmelerine yer verilmektedir. Özellikle de demokrasinin kapitalizmle ilişkisi bu bölümün odak noktasını oluşturmaktadır. Sosyal bilimcilerin perspektifleri bağlamında, kapitalizmin geçirdiği değişimlerin demokrasinin krizinin ortaya çıkmasında oynadığı roller tartışılmaktadır. Çalışmanın 5. ve 6. Bölümleri Habermas'ın teorisinin demokrasinin kriziyle ilişkilendirilmesine dayanmaktadır. 5. Bölüm Habermas'ın sistem ve hayat alanı ikiliği içinde gerçekleştirdiği toplumsal evrim analizine yer vermektedir. Bu bölümde, kuramcıyı demokrasinin krizi düşüncesine götüren, sistem ve hayat alanının birbirlerinden ayrışma ve sistemin hayat alanını kolonize etme süreçleri ele alınmaktadır. 6. Bölüm Habermas'ın kriz teorisinin açıklanmasına dayalıdır. Habermas'ın geç kapitalist toplumlarda tespit ettiği dört kriz türüne değinilmekte ve bu krizlerin son

basamağı olan motivasyon krizinin demokrasinin krizini ortaya çıkardığı tartışılmaktadır. Çalışmanın 7. ve son bölümü, makalenin ana konusunu oluşturan, Habermas'ın demokrasinin krizine yönelik çözüm önerisini ele almaktadır. Habermas'ın iletişimsel eylem adını verdiği eylem modelinin dayanakları ve söz konusu krizi ortadan kaldırma potansiyeli kuramcının teorik argümanları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, sonuç bölümünde Habermas'ın İletişimsel Eylem Teorisi'nin demokrasiyi içinde bulunduğu kriz durumundan kurtarma ve demokrasinin yeniden inşasını sağlama imkânına vurgu yapılmaktadır.

2. Teorik Çerçeve

Toplumsal yapı ve toplumsal değişim gibi kavramlar her zaman sosyolojinin temel ilgi alanında yer almıştır. Modern toplumun ortaya çıkışını hazırlayan toplumsal değişimlere ek olarak, güncel siyasal krizler, ekonomik sorunlar, kültürel ve toplumsal gerilimler sosyologların ilgilendikleri öncelikli meseleler olmuştur. Bu temel sorunlar Comte, Spencer, Durkheim, Marx ve Weber gibi klasik sosyologların teorik yaklaşımlarının merkezinde bulunmasının yanında, günümüzün Habermas gibi sentezci çağdaş sosyologlarının da teorik ilgisinin merkezinde yer alır. Bu çalışma en etkili çağdaş sosyal kuramcılarının biri olarak kabul edilen Habermas'ın ilgili sorunlara yaklaşımına odaklanmaktadır. Habermas söz konusu toplumsal sorunların nedenlerini bütüncü bir bakış açısıyla açıklamamızı sağlayacak teorik bir model geliştirmiştir. Habermas genel olarak bir modernlik teorisyenidir ve onun temel sorunsalı, toplumu tam anlamıyla özgürlüğe ve refaha ulaşılabileceğimiz biçimde yeniden inşa etmenin ve bu bağlamda akli modern toplumun sömürgeci güçleri karşısında üstün kılmanın imkânlarının araştırılmasıdır. Bu imkânların bizatihi modernliğin içinde mevcut olduğunu kabul eden Habermas, böylece Aydınlanmacı bir umutla geleceğe iyimser bakar ve bize de onun iyimserliğini paylaşmamız için gerekçeler sunar (Allan, 2020, ss. 358-359).

Habermas modern toplum çözümlemesini sadece sosyolojik bir kuram üzerine inşa etmez. O aynı zamanda siyaset teorisinden, felsefeden, dilbilimden ve psikolojiden faydalanır. Böylece disiplinlerarası bir kuram oluşturmaya çalışır (Cuff vd. 2015, s.367-368). Habermas'ın yaklaşımı tarihsel olmaktan çok, yeniden yapıcıdır. Onun teorisi birbirine rakip teorileri eleştirel olarak ayırt ederek gelişir. Dolayısıyla, farklı teorilerin eksiklerini gidermeye çalışırken, olumlu yönlerini koruyarak onlarla kenetlenilebilir girişimi üzerinde yükselir (Finlayson, 2007, ss. 44-45). Erken dönem çalışmalarında toplumsal yaşamın üç temel özelliği olan emek, etkileşim ve tahakküme karşılık gelen bilginin üç biçimine dayanan bir bilgi teorisi inşa etme girişiminde bulunan Habermas, izleyen dönemde bu girişiminden vazgeçerek, toplumdan ziyade evrensel bir ayırt edici özellik olarak dilde köklenen bir doğruluk teorisi öne sürmüştür. Dolayısıyla bu doğruluk teorisi aynı zamanda bir özgürleşim öğretisi olan bir dil ve iletişim kuramıdır (Bottomore, 2013, ss. 78-82). Anlayışa ulaşmanın insan konuşmasının içkin ereği olduğunu vurgulayan Habermas, bizi doğanın dışına çıkaran ve doğasını bildiğimiz tek şeyin "dil" olduğunu öne sürer. Ona göre, dilin yapısı aracılığıyla bize özerklik ve sorumluluk sunulmuştur. İlk tümce tartışmasız biçimde evrensel ve kısıtlanmamış bir fikir birliği niyetini ifade eder. Bu fikir birliği yalnızca özgürleşmiş bir toplumda var olabileceğine göre, söylemlerimizin doğruluğu iyi yaşamı öncelemek üzerine temellenir (Callinicos, 1998, ss. 143-144).

Habermas'ın dilsel iletişimi hem insan etkileşiminin asli ögesi hem de iyi yaşamın kurulmasının temeli olarak kabul etmesi kendisinin öznelere bir boyutta inşa ettiği

iletişimsel eylem modelinin arka planını oluşturur. Habermas'ın özgün bir sosyal teori geliştirme arayışının sonucu olarak ortaya çıkan "İletişimsel Eylem Teorisi" iki temel hat üzerinde ilerlemektedir. Birincisi, hayat alanının sömürgeleştirilmesiyle sonuçlanan bir toplumsal evrim analizi, ikincisi de bu krizi ortadan kaldırma yolu olarak beliren iletişimsel eylem modelidir. Habermas'a göre, toplumsal evrim sürecinin son aşamasında, kapitalizmin endemik krizleri politika-ekonomi arasında bir bütünleşmeyi doğururken, ortaya çıkan sistem bütünleşmesi toplumsal bütünleşmeden kopmuştur (Habermas, 2001). Sistemin hayat alanını kolonize etmesi olarak beliren bu gelişme bir yandan hayat alanının kendi içinde şeyleşme sürecini ortaya çıkarırken, anlam yitimine ve kişilik yapılarındaki sorunların büyümesine neden olmaktadır. Öte yandan, söz konusu kolonizasyon süreci önemli politik sorunlara da yol açmaktadır. Habermas'ın tespit ettiği en önemli sorun, toplumsal sistemde bir dizi meşruiyet ve motivasyon eksikliklerinin ortaya çıkmasıdır. Meşruiyet kriziyle gündeme gelen bu durum politik düzenin istikrarını sarsmaktadır (Giddens, 2011, s. 232). Söz konusu gelişmenin bu çalışma açısından önemi, demokrasinin kriziyle bağlantısıdır. Sistemin hayat alanını kolonize etmesi belirli ekonomik ve kültürel sonuçlara ek olarak, politik sahada toplumun yönetsel süreçlere olan ilgisinin azalması ile kendisini gösteren demokrasinin krizine yol açmaktadır. Habermas'ın teorisinin ikinci hattı, genelde modern toplumun, özde de demokrasinin krizine çözüm üretmeye yöneliktir. Habermas geliştirdiği iletişimsel eylem modeliyle kriz durumunun ortadan kaldırılabilirliğini göstermeye çalışmaktadır. Ona göre, hayat alanında öznelarası bağlamda işlevselleştirilmiş söylemlerle yürütülen "müzakere süreci" katılımcıların uzlaşmaya varması aracılığıyla müşterek sorunların çözümünü sağlayacaktır. Dolayısıyla konsensüsün oluşmasını sağlayan, eylemlerin iletişimsel bir niteliğe sahip olmasıdır. İletişimsel eylem katılımcıların geçerlilik savlarının karşılıklı olarak tanınması üzerine kuruludur. Evrensel dayanışma ve eşit saygı güvenceye alan kuralları içeren usamlama süreci bu özelliği sayesinde eşitliğin, evrenselliğin ve kapsayıcılığın ideallerini gerçekleştirme imkânı sağlar. Böylece, Habermas'ın iletişimsel eylem teorisi ortak sorunların çözümüne yönelmesi itibarıyla pragmatik bir içeriğe sahip olmaktadır (Finlayson, 2007, s. 98). Hayat alanında "ortak sorunların ortaklaşa çözülmesi" girişimi demokrasinin "mikro" ölçekte başlayan bir yeniden inşasını ifade eder. Bunun anlamı, Habermas'ın demokrasinin krizinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir model geliştirmiş olmasıdır.

Bu çalışmada Habermas'ın demokrasinin krizini açıklayan ve onu aşmaya yönelik teorik analizleri tartışılmaktadır. Dolayısıyla makale Habermas'ın teorisi üzerine kurulan makro teorik bir çalışmadır. Makalenin amacı demokrasinin krizini ortadan kaldırmaya yönelik bir modeli tartışmak olduğu için, öncelikle bir yönetim sistemi olarak demokrasinin gelişimi teorik ve tarihsel boyutlarıyla kısaca irdelenmektedir. Bu bağlamda, çalışma teorik olmanın yanında yönetsel olarak tarihsel bir analizle de desteklenmektedir. Habermas'ın kriz analizine odaklanabilmek için öncelikle demokrasinin krizini tartışan çeşitli sosyal bilimcilerin yaklaşımlarına yer vermek gereklidir. Bu çerçevede demokrasinin krizine işaret eden argümanlar ortaya konulmakta ve daha sonra söz konusu tartışma Habermas'ın sosyal teorisi içine yerleştirilerek bütünsel bir perspektif içinde yeniden değerlendirilmektedir. Son olarak, Habermas'ın çözüm önerisi ve siyaset teorisindeki önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

3. Demokrasinin Temelleri

Demokrasi 18. yüzyılda Amerikan ve Fransız Devrimleri'yle ilan edilen "halk egemenliği" ilkesinin fiili yönetim biçimi halini almasıyla ortaya çıkmış bir siyasal

sistemdir. Halk egemenliği ilkesinin kaynağı ise, 17. yüzyılda Avrupa’da büyük yıkımlara sahne olan Otuz Yıl Savaşları sonrasında modern bir siyasa arayışına giren siyasal düşünürlerin formüle ettiği “toplumsal sözleşme” yaklaşımıdır. Hobbes’un tek tek bireylerin güvenliklerinin sağlanması için bütün haklarını hükümete devretmesi düşüncesi ile başlayan toplumsal sözleşme yaklaşımı ilk ortaya çıktığı şekliyle devlet odaklı olarak gelişmiştir. Bu yaklaşımın devletten ziyade toplumu merkeze alan bir demokratik oluşuma yönelmesi ise Locke’un birbirlerine karşı sorumluluklarını kabul ederek ortak bir devlet biçimini kararlaştıran bireylerin birliğine vurgu yapan anlayışında ortaya çıkar (Arendt, 1997, ss. 102-103). Öte yandan, demokrasinin halk egemenliği düşüncesiyle özdeşleşmesi eğilimi en açık karşılığını yine bir toplumsal sözleşme teorisyeni olan Rousseau’nun “genel irade” düşüncesinde bulmuştur. Genel irade düşüncesi toplumu oluşturan her bireyin eşitliği üzerine kuruludur. Eşitlerin birliği genel iradeyi oluştururken, egemenlik de genel iradeye dayanmaktadır. Bu tabloda eşitlerin temsilcisi olmaktan öte bir ayrıcalığı olmayan yöneticilerin rolü, genel iradenin yaptığı yasaların yürütülmesini sağlamaktır (Rousseau, 1987). Böylece, Hobbes’ta görülen, savaş ve ölüm korkusu nedeniyle insanların haklarını mutlak bir hükümdara devretmeye iten toplumsal düzen arayışı Rousseau ile birlikte eşitsizliğe karşı bir mücadele aracına dönüşür. Rousseau, eşitsizliği bozacak bir yurttaşlık ilkesini savunmakta ve toplumsal düzen genel iradenin ifadesi olan, bireylerin özgür kararına dayanmaktadır (Touraine, 2002, ss. 31-35). Genel irade düşüncesi Fransız Devrimi ile ilan edilen halk egemenliği ilkesinin somut karşılığı olarak demokrasiye temel oluştururken, sahip olduğu eşitlik ilkesi de demokrasinin temel özelliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla halkın kendi kendini yönetmesi düşüncesi olarak demokrasi genel irade yaklaşımında teorik temellerini atmıştır.

Demokratik sistemin tarihsel kökenleri Antik Yunan dönemine kadar gitmekle birlikte, çağımızın egemen sistemi olan “temsili” demokrasi Orta Çağ Avrupa’sında ilk örneklerini vermeye başlamış, kurumsallaşma süreci ise Fransız Devrimi sonrası modern siyasanın gelişimiyle ortaya çıkmıştır. Modernliğin temel devlet biçimi olan ulus-devletin yurttaşlık esasına dayanması yurttaşların siyasal sistemin asli unsuru olarak kabulünü beraberinde getirmiştir. Bu noktada, yurttaşların kendi kendini nasıl yöneteceği sorununa bulunan çözüm, temsili demokrasi olmuştur. Temsili demokrasi yurttaşların yönetsel işleri yürütmek üzere yetkilerini kendi seçtikleri araçlara devrettikleri bir sistemi ifade eder. Doğrudan demokrasi modelinde görülen “halkın doğrudan yönetimi” anlayışının nüfusun yüksek ve siyasal katılımın yetişkin kabul edilen yurttaşların pek çoğuna açık olduğu⁷ ulus-devletlerde uygulanmasının güçlüğü, demokrasinin sınırlı ve dolaylı bir şekli olan temsili demokrasi modelini yaygın hale getirmiştir. Bu model, halkın yönetime katılımının birkaç yılda bir oy vermeye dayanması anlamında sınırlı, kamunun iktidarı kendi eliyle kullanmaması anlamında da dolaylıdır. Kamu sadece kendi adına yönetecek olanları seçmekle birlikte, bu yönetim şekli, eğer temsilde yönetenler ve yönetilenler arasında güvenilir ve etkili bir bağlantı tesis edilmiş ise demokratik olarak kabul edilmektedir (Heywood, 2014, ss. 103-105). Bu sistem düzenli seçimleri gerçekleştirmek için parlamentolar, yazılı anayasalar, politik partiler, oylama merkezleri ve yayın organları gibi birçok kuruma ihtiyaç duyar. Modern çerçevede 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanmaya başlanan bu sistem zaman içinde

⁷ Doğrudan demokrasinin tipik örneği olarak Antik Yunan şehir devletlerinde kadınlar, köleler ve yabancılar siyasal katılımın dışında tutulmaktadır.

dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır (Keane, 2022).

Ortaya çıkışından itibaren temsili demokrasi sistemi iki temel değişiklik geçirmiştir; genel oy hakkı kabul edilmiş ve örgütlenmiş siyasal partiler ortaya çıkmıştır. Genel oy hakkı öncelikle 19. yüzyılda Avrupa’da oy kullanabilmek için servet ve ehliyet şartının kaldırılması, 20. yüzyılda da kadınlara oy hakkının tanınmasıyla gerçekleşmiştir. Siyasal partilerin 19. yüzyılda kurulmaya başlanmasıyla birlikte de toplumdaki çok sayıdaki bireysel düşüncelerin birkaç temel görüş biçimine getirilerek kamuoyunun oluşumu ve demokrasiye temel bir organizasyon kazandırılması sağlanmıştır (Duverger, 1994, s. 15). 20. yüzyılla birlikte, bir yönetim sistemi olarak demokrasi kurumsallaşma sürecine girmiş ve temel özellikleri netlik kazanmıştır. Her şeyden önce demokrasi yöneticilerin düzenli aralıklarla yönetilenler tarafından serbest seçimlerle belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak Touraine’e göre, bu tanımlama demokrasinin varlığı için gerekli kurumsal mekanizmaya vurgu yaparken, esasen, söz konusu siyasal sistemin işleyebilmesi farklı boyutların varlığına gereksinim duymaktadır. Bu bağlamda, demokrasi birbirini tamamlayan üç boyuta sahiptir. Birinci boyut, yöneticilerin temsilciliğidir. Demokrasi öncelikle siyasetçilerin temsilciliğini yapacağı toplumsal aktörlerin varlığıyla anlam kazanır. Sivil toplum birbirinden farklı pek çok toplumsal aktörden oluştuğu için, demokrasi de ancak çoğulcu olduğu ölçüde temsilciliğe olanak sağlar. Dolayısıyla, temsilcilik farklılıklar üzerinde yükselen toplumsal aktörlerin çokluğu ile mümkün hale gelir. Demokrasinin ikinci boyutu, seçmenlerin yurttaş olmaları ve kendilerini yurttaş olarak kabul etmeleridir. Bunun için, yönetilenlerin yönetimle ilgilenmeleri ve kendilerini siyasal bir topluma ait olarak algulamaları gereklidir. Demokrasinin bu özelliği siyasal katılımın gerekliliğine işaret etmektedir. Demokrasinin son boyutu, yöneticilerin gücünün sınırlandırılmış olmasıdır. Bu boyut aynı zamanda serbest seçimlerin yapılabilmesinin koşuludur. Demokratik bir sistemde, yöneticilerin gücü yasalarla sınırlanır. Bu çerçevede, devletin, din kurumlarının, ailelerin ve şirketlerin gücünü sınırlayan temel hakların tanınması demokrasinin varlığı için kaçınılmazdır (Touraine, 2011, ss. 44-47).

Genel anlamda yönetsel bir sistem olarak kabul edilen demokrasinin aslında farklı içerimlere sahip olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda, üç boyutta değerlendirilebilecek olan demokrasi hem bir ilke hem bir sistem hem de bir duruma işaret eder. Siyasi yönetimin öğretisi olarak demokrasi bir ilkedir, ancak bir dizi kurumsal düzenleme ya da anayasal aygıt olarak bir siyasal sistemi ifade eder. Öte yandan, bir davranış biçimi olarak demokrasi de söz konusudur ve bu davranış biçimi toplum üyeleri tarafından ortak olarak paylaşıldığında demokrasi bir durum olarak karşımıza çıkar. Burada konumuz açısından önemli olan nokta, bunların daima birlikte yol almadıklarıdır (Crick, 2012, ss. 11-12). Örneğin, demokratik ilkeler anayasalarda kendisine yer bulmuş, devletin işleyişi bu ilkeler çerçevesinde gerçekleşiyor olabilir. Devlet yönetimi bir kişi ya da bir grubun tekelinde değildir; yurttaşlar düzenli olarak yapılan seçimlerde temsilcilerini seçmekte ve iktidar sahiplerini değiştirebilmektedir. Dolayısıyla siyasal sistem demokratik olarak yapılanmış ve demokratik kurallara dayalı olarak işliyor olabilir. Ancak toplumun gönüllü ya da gönülsüz olarak siyasal katılım süreçlerinden çekilmesi demokratik iktidarı totaliter bir biçime büründürebilir. Bu koşullarda demokrasi biçimsel olarak işlemekte, ancak bir “durum” olarak var olmamaktadır. Söz konusu gerçekliğin varlığı bizi demokrasinin krizi düşüncesine götürmektedir.

4. Demokrasinin Krizi

Demokrasinin krizini tespit edebilmek için öncelikle 20. yüzyılda demokrasinin geçirdiği bazı dönüşümlerden kısaca bahsetmek yerinde olur. 20. yüzyılın ilk yarısında temsili demokrasinin birçok dünya ülkesinde rafa kaldırılmasına neden olacak bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde bir ekonomik buhran (1929), iki küresel savaş (1914-1918, 1939-1945), diktatoryal yönetimler ve bazı halklara yönelik korkunç zulümler görülmüştür. Özellikle Rusya’da Stalinizm, İtalya’da faşizm ve Almanya’da nazizmin yükselişine paralel olarak, yüzyılın ortasına yaklaşılrken demokrasi büyük bir yıkım ile karşılaşmış, dünya ölçeğinde bir düzineden az seçim demokrasisi kalmıştır. Savaş, diktatörlük ve totalitarizmin yol açtığı bu sonuç karşısında 1940’lardan itibaren politik yelpazenin her yanından düşünürler demokrasinin varlığını korumasını sağlayacak bazı önlemleri gündeme getirmeye başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ilgili sorun etrafında bir kamuoyunun oluşumuyla birlikte, demokrasinin yeniden biçimlenmesi üzerine çalışmalar başlamış ve kurgusal bir “egemen halk” adına iktidar tarafından gücün kötüye kullanılmasının önlenmesi, özgür ve adil seçimlerin kalıcı olarak tesis edilmesi ve çeşitliliğin kucaklanması için birçok dünya ülkesinde temel hakları esas alan anayasal kurumlar, insan haklarını korumaya dayalı gözetim kuruluşları, ağlar ve kampanyalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Gücü yumuşatmaya yönelik kurumlara, vatandaş meclisleri, oturma eylemleri, grevler, yolsuzlukla mücadele komisyonları gibi geniş çaplı yenilikler eşlik etmiştir (Keane, 2022, ss. 164-174). Böylece, 20. yüzyılın ikinci yarısı demokrasinin yeniden doğuşu ve yayılımına sahne olmuştur. Deyim yerindeyse, çökmek üzere olan demokrasi farklı kesimlerin katılımıyla oluşan geniş bir kamuoyunun etkisiyle “kurtarılmış” ve farklı coğrafi bağlamlara açılma sürecine girmiştir. Öte yandan, 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, demokrasinin yeniden yapılanma süreci karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmede yeni bir ekonomi politikasının kabulü en önemli rolü oynamıştır. Bu bağlamda, demokrasinin dönüşümünü anlayabilmek için onun egemen ekonomik sistem olan kapitalizmle ilişkisinin ele alınması gerekli hale gelmektedir. Özellikle de demokrasinin aktif yurttaşlık ilkesi ile bağlantısı kapitalizmin doğası ve dönüşümleri çerçevesinde tartışılmak durumundadır.

Bu bağlamda, Wood’un yaptığı tartışma önemlidir. Wood demokrasinin kendini gerçekleştirme önündeki en büyük engelin kapitalizm olduğunu ileri sürmektedir. Wood kapitalizmin demokrasiyle ilişkisini yurttaşlık anlayışı üzerinden tarihsel süreç içinde ele alır. Wood’a göre, kapitalizmin egemen üretim biçimi halini aldığı 20. yüzyıl itibarıyla ekonomik ve siyasal arasında yeni bir ilişki kurulurken, bu ilişki yurttaşlığın önemini azaltmıştır. Kapitalizmin mülkiyet ilişkilerini öne çıkararak siyasal alanın değerini düşürmesi demokrasinin temelini oluşturan aktif yurttaşlık anlayışını sekteye uğratmaktadır. Bu bağlamda, kapitalizmin yaslandığı demokrasi biçimi olan “liberal demokrasi” biçimsel bir yurttaşlık anlayışına sahiptir. Liberal demokrasi yurttaşlığın kapsamını genişletmiş ancak gücünü sınırlamıştır. Siyasal haklar 20. yüzyılda emekçi sınıflardan kadınlara kadar genişlemiş ancak Antik Yunan modelindeki “katılımcı” aktif yurttaşlığın yerini kitlelerin hareket alanının dar olduğu pasif bir yurttaşlık anlayışı almıştır. Bu durumun oluşumunda kapitalizmin merkeze aldığı mülkiyet ilişkileri başrolü oynamış, iktisadi ilişkilerin organize ettiği toplumda birey kolektif kimlik ve sorumluluklarından koparılmıştır (Wood, 2003, ss. 247-251). Wood’un analizinden çıkan sonuç, kapitalizmin doğasının demokrasiye elverişli olmadığıdır. “Kapitalist toplum”un, özünde, ortak sorunları çözmek üzere örgütlenmiş bir toplum değil, mülkiyet ilişkilerinin peşine düşen insanlardan kurulu bir toplum olması nedeniyle, ekonomik olanın siyasal olanın değerini düşürdüğü iddia edilmektedir. Bunun olağan sonucu da, demokrasinin

biçimsel olmaktan öteye gidemediği bir anlayışın egemenlik kurmasıdır.

Öte yandan, modernliğin tarihinde, demokrasinin kapitalizmle ilişkisi sosyo-ekonomik dönüşümlere bağlı olarak değişim göstermiştir. Bu noktada, özellikle 1970'lerden sonra küresel ölçekte benimsenen yeni bir ekonomi politikasının etkisine vurgu yapmak gereklidir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası gelişen büyük ekonomik çöküşün kapitalist düzeni tehdit etmesi karşısında İkinci Dünya Savaşı sonrasında devlet biçimleri ve uluslararası ilişkiler yeniden yapılandırılmıştır. Sermayeye emek sınıfları arasında bir tür uzlaşının geliştirildiği, devletin ekonomide başat rol oynamaya başladığı, devlet, piyasa ve demokratik kurumlar karışımının oluşturulduğu bu yeni düzen Keynesyen ekonomik politikalara dayanan "refah devleti" modeli içinde hayata geçmiştir. Öte yandan, sermayenin kâr oranlarının düşüşe geçmesi karşısında bu ekonomik düzen 1960'ların sonuna doğru hem uluslararası alanda hem ülke ekonomilerinde çözülmeye başlamıştır. İşsizlik ve enflasyonun her yerde patlaması, sosyal harcamaların hızla yükselip vergi gelirlerinin baş aşağı düşmesiyle bazı devletlerin mali krize girmesi ve petrol krizi gibi gelişmelerin eşlik ettiği yeni bir ekonomik kriz patlak vermiş ve bu gelişmeler yeni bir ekonomi politikasının kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur. Neoliberalizm olarak adlandırılan bu ekonomi politik insan refahını arttırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğu iddiasına dayanmış, bu anlayış doğrultusunda dünya çapında bir neoliberalleşme süreci başlamıştır. Bu süreç ekonomiyi düzenleyici önlemlerin sınırlandırılması, özelleştirmeler ve devletin pek çok sosyal hizmet alanından çekilmesi gibi pratiklerle birlikte yol almış ve refah devleti dönemine ilişkin kurumsal çerçevelerin yerine geçmek üzere bütün insan eylemlerini piyasa alanına taşımaya yönelik girişimler gözlemlenmiştir (Harvey, 2015, ss. 10-20).

Böylece, gelinen noktada, 1970'lerden itibaren kamu hizmetlerinin yerini özel ya da özelleştirilmiş hizmetlerin alması söz konusudur. Buna bağlı olarak, demokratik siyasetin temel çerçevesini oluşturan ulus-devletler bugün eskisine göre zayıflamış, kapsamı ve etkinliği azalmış durumdadır. Bu gelişmenin özellikle demokrasinin gerilemesine etkisi önemlidir. Neoliberal politikaların hayata geçirilmesiyle devletler yurttaşlarını aktif olarak seferber etmek yerine özel iktisadi mekanizmalara bel bağlamaktadırlar. Piyasa egemenliği ideali her türden politikanın alternatifi haline gelmektedir. Bu modelde siyasal kararlar alınmasına ihtiyaç duyulmamakta, böylece özel tercihlerini ifade eden bireylerin ortak çıkarlar hakkında alınacak siyasal kararlarla bir bağı kalmamaktadır. Bunun sonucunda, siyasete katılmanın yerini piyasaya girmek, yurttaşın yerini de tüketici almaktadır. Bu gelişme karşısında, yurttaşların hem siyasete katılma istekliliği hem de seçimlere katılma eğiliminde bir azalma gözlenmektedir (Hobsbawm, 2008, ss. 109-112).

Neoliberal ekonomik politikaların kabulüyle birlikte kapitalizmin güç kazanması demokrasinin zayıflamasıyla sonuçlanmaktadır. Bu bağlamda, Kaya'nın analizi demokrasi-kapitalizm ilişkisindeki değişime odaklanmaktadır. Kaya'ya göre, ekonomik modernliği kapitalizm, siyasal modernliği de demokrasi olarak kabul ettiğimizde, çağımızın ana sorunu, kapitalizm-demokrasi ilişkisinin kapitalizm lehine asimetrikleşmesidir. Modern toplum kapitalizm ve demokrasi arasındaki gerilimler nedeniyle, bu iki unsur arasında hassas bir denge üzerine kuruludur. Kapitalizmin rekabet, demokrasinin ise eşitlik anlayışına dayalı olması söz konusu gerilimlerin nedenidir. Ancak, modern toplum kapitalizm ve demokrasi arasında asimetrik bir

ilişkinin olmasını önlemek üzere, kurumların, bireylerin ve toplumun özerkliğini esas alan bir mekanizma geliştirerek iki unsur arasındaki gerilimi sürdürülebilir kılmış, böylece uzunca bir süre kendi varlığını korumayı başarmıştır. Ancak, 1980'lerden itibaren tüm yaşam alanlarının kapitalist düzenlemeye tabi tutulmaya başlanması; buna bağlı olarak toplumun da siyasetin de kültürün de ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde işe koşulan araçsallığa indirgenmesi özerklik ilkesini aşındırmış ve kapitalizmin denetleyicisi olan demokrasinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Ekonomik kalkınmanın öncelikli pozisyona yerleştirilmesiyle, demokrasinin gereklilikleri olan, kamusal tartışma, eleştiri ve itiraz ikincil pozisyona itilmiştir. Bunun sonucunda, otoriter siyaset, sınırlanmamış piyasa ekonomisi ve narsisist birey yükselişe geçerken, modern toplumun temellerinden biri olan dayanışma anlayışı ile toplumun ve bireyin savunusunu yapacak eleştirel ve itiraza dayanan toplumun kendiliği önemli ölçüde zayıflamıştır. Böylece, hayatın özünü kişisel kazanç hırsının oluşturduğu inancının siyasetin kolektif olarak yeniden bir gelecek inşası olduğu inancının yerini almasıyla demokrasi ortadan kalkmaya yüz tutmaktadır (Kaya, 2022, ss. 111-138).

Yukarıdaki analizlerde görüleceği üzere, kapitalizmin siyasal alan üzerindeki etkileri demokrasinin zayıflaması ya da krize girmesine yol açmaktadır⁸. Kapitalizm ve demokrasinin modern toplumun bir arada mevcut olan iki boyutu olması iki unsur arasında gerilimlere neden olurken, kapitalizmin güç kazandığı dönemler demokrasinin gerilemesiyle sonuçlanmaktadır. Kapitalizmin yükselişi aynı zamanda ulus-devletin yetkilerinin daralması ve buna bağlı olarak politik sahanın önemini kaybetmesine neden olmaktadır. Politik olanın ekonomi karşısında ikincilleşmesi yurttaşlık ilişkisine de olumsuz olarak yansımakta ve yurttaşların siyasal katılımlarında önemli bir düşüşü beraberinde getirmektedir. Bu değişimler karşısında, Touraine'e göre, "yurttaşların siyasal yaşama güvenlerini kaybettiklerini söylemek yeterli değildir, çünkü kötülük çok daha derindir: Yurttaşlar kendilerine yurttaş olarak güvenlerini kaybetmiştir; hiçbir şekilde etki edemedikleri birtakım erklerin ve birtakım güçlerin karşısında kendilerini güçsüz hissetmektedirler" (Touraine, 2017, s. 464). Böylece, geç kapitalizm döneminde öne çıkan noktalardan biri, meşruiyet sorunudur. Ulus-devletin yurttaşların refahı, özgürlüğü ve haklarını savunmak ve gerçekleştirmek için mi yoksa kapitalizmin işleyişini kolaylaştırmak için mi var olduğu sorusu meşruiyet sorununu gündeme getirmektedir. Bu sorunun nedenlerini saptama ve ona çözüm üretmeye yönelik önemli bir analiz Alman sosyal filozof Jürgen Habermas tarafından ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonraki bölümünde Habermas'ın demokrasinin krizine ilişkin analizlerine yer verilecektir.

5. Habermas'ın Teorisinde Krizin Temeli: Sistem ve Hayat Alanı İkiliği

Jürgen Habermas, Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşağında yer alan bir sosyal teorisyen olarak yeni Eleştirel Teori'nin öncüsü kabul edilir. 1960'lardan itibaren gerçekleştirdiği çalışmalarla toplum bilimlerinde yeni bir bilgi teorisi geliştirmeye girişmiştir. Bu çalışmalarda hem Okul'un ilk kuşağının pozitivism eleştirisini sürdürmüş hem de pozitivism itirazları geliştirerek onu diyalektik kuramla karşılaştırmıştır (Bottomore, 2013, s. 72). Onun sonraki dönemlerde geliştirdiği modern toplum analizinde, Eleştirel Teori'nin kavramlarının birçoğu birleştirilmektedir. Bilgiyi çıkarlarla bağlı olarak ele almakta, bilim ve teknolojinin giderek üretim ve idarenin denetimine girdiğini ortaya koymakta, toplumsal bilincin teknokratik bir hal aldığını ve araçsal akıla dayalı bir

⁸ Demokrasinin krizini küreselleşme ve kapitalizm bağlamında ele alan güncel bir çalışma için bkz. Satıcı, 2025.

yapıya sahip olduğunu tartışmaktadır. Bu bağlamda, Habermas'a göre, aklın kurtarıcı rolü, amaçları değil, araçları temel alan teknik etkinliğe dönüşmüştür ve bu, formel rasyonalitenin tözsel rasyonalite karşısındaki zaferini temsil etmektedir (Swingewood, 1998, s. 340).

Eleştirel Teori'nin önde gelen teorisyenleri Marcuse, Fromm, Adorno ve Horkheimer'ın toplumsal analizlerinin arka planında büyük bir ekonomik kriz, Nazizm ve Sovyet sosyalizmi gibi baskıcı rejimlerin yarattığı geleceğe ilişkin umutsuzluklar bulunmaktaydı. Habermas'ın yaklaşımının sosyolojik ve teorik arka planı ise oldukça farklıdır. Savaş sonrası ortaya çıkan anayasal yönetim ve demokrasi umudu, bunun yanında Avrupa'da görece olarak artan refah ve buna eşlik eden öğrenci hareketleri Habermas'a Aydınlanmanın temelinde yer alan özgürlük ve dayanışma alanlarının genişletilebileceğine yönelik bir iyimserlik kazandırmıştır (Elliott, 2017, s. 210). Bu durum onu içinde yer aldığı Eleştirel Teori geleneğinin Aydınlanmaya ilişkin kötümserliğinden uzaklaştırıp, aynı zamanda aklı, eylemi ve uzlaşmayı toplumsal krizlerin çözümünde merkezde tutmasını sağlamıştır.

Habermas'ın kriz teorisini ortaya koyabilmek için onun modern toplum kavrayışına odaklanmak gereklidir. Habermas modern toplumun yapısının ve dinamiklerinin (nesnel ve öznel olgular olarak toplumu sentezleyen) bir analizini yapmaya çalışır. Habermas bu çözümlemeyi yapabilmek için hem bireylerin öznel anlayışlarını hem de bireylerin bilinçleri dışında işleyerek onları biçimlendiren mekanizmaları kavrayabilecek düalist bir metodolojiyi gerekli görür. Başka bir ifadeyle, Habermas'a göre, toplum, hem makro hem de mikro düzeydeki etkileşimler sonucunda oluşan karmaşık bir yapıdır; yani toplum onun "sistem" ve "hayat alanı" olarak kavramsallaştırdığı şeylerin toplamından ibarettir. Buna ek olarak, toplum, bir yandan insanlara uygun koşullar altında özgür davranmanın olanağını verirken, diğer yandan da onların kontrol altında tutulmalarına alan açar, yani toplum iradeciliği ve determinizmi içerir (Cuff vd., 2015, ss. 367-368).

Geç kapitalizmde demokrasinin krize girmesinin nedenleri bu bağlam içinde anlam kazanmaktadır. Buradaki anlamın temelinde Habermas'ın toplumu "sistem" ve "hayat alanı" unsurlarından oluşan bir ikilik olarak kavraması yatar. Bu ikili yapının her bir bölümü farklı rasyonalitelere dayalı olarak işlemektedir. Habermas'ın teorisinde sistem, araçsal aklın egemen olduğu, ekonomi (pazar) ve politika (devlet) alt sistemlerini içermektedir. Bu alan para ve güç ilişkileri ile karakterize edilmektedir. Hayat alanı ise bilişsel, normatif ve estetik davranışlarımızın cereyan ettiği kültür alanıdır. Hayat alanı, iletişimsel aklın ağır bastığı, bireyin insan ve vatandaş olarak iki farklı statüde hareket ettiği özgürlük alanını oluşturur (Timur, 2012). Kabile toplumlarında bütünleşmiş olan sistem ve hayat alanı toplumsal evrim sürecinde birbirlerinden farklılaşırlar. Kabile toplumlarından geleneksel toplumlara, oradan da modern toplumlara doğru gerçekleşen farklılaşma süreci yeni ortaya çıkan sistemsel mekanizmaların, altsistemlerin ortaya çıkışı ve giderek karmaşıklaşmasıyla karakterize edilir. Son aşamada modern toplumlar özerkleşmiş örgütlenmelerden oluşan bir sistem farklılaşması düzlemine erişir (Habermas, 2001, ss. 169-170). Habermas'ın analizini açıklayabilmek için onun yaklaşımının temelinde yer alan toplumsal evrim konusuna odaklanmak gereklidir. Toplumu evrimci anlayışla yorumlayan teorisyenler genellikle toplumun giderek karmaşıklaştığı düşüncesini taşırlar. Yapılar ve sistemler farklılaşır ve ayrışır. Söz konusu farklılaşmalar ve ayrışmalar neticesinde değişen çerçeveye uyum sağlamayı bacerebilen bir sistem ortaya çıkar (Allan, 2020, s. 366).

Habermas bu evrimleşme ve karmaşıklaşma sürecinde onun dualistik toplum anlayışının temelini oluşturan hayat alanı ve sistem kavramları üzerine ve aralarındaki sınıra özel olarak odaklanır. Habermas'a göre hayat alanı karşılıklı anlayış alanıdır, uzlaşmalar üzerinden doğal olarak oluşmuştur ve bu alan özsel bir biçimde değiştirilmediği sürece sistemin içinde yer alan ekonomi ve siyasetin çıkar ilişkilerine açık hale gelmez (Allan, 2020, s. 367). Hayat alanı kişi kişiye ilişkilerin sürdürüldüğü veya sürdürülmesine fırsatlar sunan bir alandır. İnsanlar hayat alanı içerisinde gerçekleştirdikleri ilişkilerinde birbirlerinin önceliklerini dikkate alarak ilişki kurmaya çalışırlar. Aile hayatında, arkadaşlık-dostluk ilişkilerinde sizin nasıl hissettiğinizle ilgilenirler ve sizin duygularınızı önemserler. İnsanlar gündelik davranışlarında samimidirler ve bu davranışların doğruluklarını sorgulamadıkları bir anlayışa sahiptirler. Ayrıca, hayat alanının insanların kültürel birikimlerini aktarma, iletişimsel eylemlerini gerçekleştirme, dayanışma, sosyalleşme, kişisel kimlik sağlama ve toplumsal düzenin yeniden üretimi gibi nitelikleri de bulunur. Ancak, karmaşıklaşmış, farklılaşmış bir toplumda toplumsal ilişkilerin yönetimi ve bütünlüğü sadece akrabalık ya da arkadaşlık-dostluk ilişkileri üzerinden yürütülemez (Cuff vd., 2015, ss. 370-371).

Karmaşıklaşmış toplumlarda toplumsal ilişkilerin bir yönü sistem ile ilişkilidir. Dolayısıyla sistem ile hayat alanı arasında bir ilişkisellik söz konusudur. Bu noktada Habermas analizindeki vurguyu sistemin hayat alanına müdahalesine doğru kaydırır. Toplumsal karmaşıklaşmanın artmasıyla birlikte, konuşma aracılığıyla gerçekleşen eylem koordinasyonunun dilden yönetme araçları üzerine aktarılması etkileşimin hayat alanından kopması anlamına gelir. Para ve güç gibi araçlar hesaplanabilir değer miktarlarıyla amaçsal-rasyonel bir ilişkiyi kodlarlar ve dilsel uzlaşma süreçlerinin kestirmeden geçilmesi yoluyla etkileşim taraflarının kararları üzerinde stratejik bir etkiye bulunmayı olanaklı kılarlar. Bu bağlamda, anlaşma süreçlerinin içinde yer aldığı hayat alanı araçlarla yönetilen etkileşimler için değersizleştirilir. Eylemin koordinasyonu için artık hayat alanına gerek duyulmaz. Böylece eylemin yönetme araçlarına çevrilmesi hayat alanının tekniğeleştirilmesine yol açar (Habermas, 2001, s. 201). Dolayısıyla Habermas sistemin hayat alanından ayrıştıktan sonra onun içine girdiğini ve işleyişine karıştığını öne sürer. Habermas sömürgecilerin yerli halka nüfuz etme ve onları hakimiyetleri altına alma biçimlerini andırmasından hareketle bunu "sistemin hayat alanını kolonileştirmesi" olarak adlandırır. Hayat alanının kolonileşmesi para ve gücün gündelik hayat ve pratiğin iletişimsel eylem gerektiren alanlarına nüfuz etmesini ifade eder. Ekonomi ve politika, kültürel etkinlikler, eğitim ve genel olarak sosyalleşme gibi alanlarda iletişimsel süreçleri tahrip eder. Ayrıca, sistem unsurları toplumdaki temel bütünleştirici unsurlar olan ahlaki ve normatif kurallar ile düşünce ve değer sistemlerini de tahrip eder. Bütün bu alanlar ekonomik ve idari sistemin talep ve dayatmalarına maruz kaldığı için, teknik ve faydacı değerler egemen hale gelirken, iletişimsel eylemin bu alanlardaki ahlaki ve pratik unsurları geri plana itilir. Bu süreç tüketimi, mülkiyeti, rekabetçi bireycilik ve ekonomik başarı hedefini vurgulayan toplumlarda oldukça açıktır (Layder, 2014, ss. 262-263).

Görüldüğü gibi, Habermas'ın kriz teorisi kendisinin sistem ve hayat alanının farklılaşma sürecine odaklanan toplumsal evrim analizine bağlıdır. Bu analize göre, ilkel toplumda, akrabalık bağları büyük ölçüde ekonomik güçlerden ayrılamazken, modern toplumda ekonomik kurumlar akrabalığa dayalı kurumlardan farklılaşmıştır. Bunun sonucunda, modern toplumun ayırt edici özelliği olarak, hayat alanının sistemden koparılması, onunla beraber toplumsal bütünleşmenin sistem bütünleşmesinden

koparılması durumu ortaya çıkmıştır (Swingewood, 1998, s. 341). Dolayısıyla Habermas'a göre kriz olgusunu açıklayabilmek için toplumsal bütünleşme ve sistem bütünleşmesi ayrımı önem taşımaktadır. Bu iki kavramdan toplumsal bütünleşme konuşan ve eyleyen öznelerin toplumsallaşmış olduğu kurum sistemlerine ilişkindir. Toplumsal sistemler burada hayat alanlarına karşılık gelir. Sistem bütünleşmesi ise kendi kendini düzenleyen bir sistemin belirli idare edimlerine ilişkindir. Toplumsal sistemler burada karmaşık bir ilişkiler ağının kendisini düzene koyarak sınırlarını ve var oluşunu koruma kapasitelerine karşılık gelir (Habermas, 2024, ss. 17-18). Habermas'ın toplumsal evrim kuramında gösterdiği gibi, krizlerin ortaya çıkışının temelinde para ve güce dayalı sistem bütünleşmesinin iletişime dayalı toplumsal bütünleşmeyi tehdit etmesi yatmaktadır. İhtiyaçların ve yönetimin alanı olan sistemin zorunluluklarının özgürlüklerin alanı olan hayat alanının iletişimsel yapısını bozması modern toplumun krizine neden olmaktadır. Bu durumun karmaşıklaşmanın arttığı ileri kapitalist toplumlarda daha belirgin olması bizi bu krizin geç kapitalizmle ilişkilendirilmesine götürmektedir. Bu noktada, Habermas'ın ortaya koyduğu, geç kapitalizmin içsel eğilimlerine bağlı kriz türlerine odaklanmak bize aynı zamanda demokrasinin krizinin nedenlerini de tespit edebilmek için bir temel sağlayacaktır.

6. Habermas'ın Kriz Teorisi

Habermas geç kapitalist toplumları ekonomik, politik ve sosyokültürel olmak üzere üç temel alt-sistem bağlamında analiz etmektedir. Toplumun istikrarı bu üç alt-sistemin denge halinde olmasına bağlıdır. Örneğin, politik sistemin temel normatif yapısı olan devletin piyasa güçlerinin istikrarsızlık ve çatışmalarının üstesinden gelebilmek için ekonomiyi yönlendirmesi, sömürü ve kâr peşinde koşmanın yarattığı eşitsizlikleri azaltması gerekir. Bunun için devlet planlamasına ve ekonomik müdahalenin artmasına, dolayısıyla refah devletinin genişletilmesine gerek vardır. Bunun yanında, devlet halkın desteği ve bağlılığını da sağlamak zorundadır. Bu nedenle, eğitim ve refah hizmetlerini karşılayabilmek için özel teşebbüsü vergilendirmeli, büyük işletmelere yönelik bir tek taraflılık sergilememeli, kitlelerin uyumunu sağlayabilmek için ideolojik ve fiziksel teknikler geliştirmelidir. Aynı zamanda bu sosyo-kültürel sistem, kapitalizmi destekleyecek ve bireyleri girişimciliğe motive edecek ideolojik bir atmosfer ve toplumsal konsensüs yaratmak zorundadır. Bu alt sistemlerden herhangi biri sistemi dengede tutma işlevini yerine getiremediğinde kriz ortaya çıkacaktır (Slattery, 2015, s. 429).

Bu noktada kısmi bir kriz veya çöküntü ile toplumsal oluşumun kendi içinde bir dönüşüme yol açan bir krizi birbirinden ayırmamız gerekir. İlkinde enflasyon-resesyon sendromu gibi olgular bulunur. Bir döngü biçimini almış bu kısmi kriz yalnızca kapitalizmin kronik bir niteliği olarak görünmez, fakat aynı zamanda kısa dönemde birikim sürecinin yeniden üretimini sağlayan bir etkiye sahiptir. Habermas'ın ilgisinin yöneldiği diğer kriz türü ise toplumsal sistemin kendi kimliğinde bir değişimi içerir (Held ve Simon, 2013, s. 393). Habermas'ın kriz teorisi toplumsal sistem bağlamında anlam kazanmaktadır. Habermas'a göre, liberal-kapitalist toplumlarda krizler endemiktir. Çünkü ekonomik büyüme sürecinin ürettiği geçici olarak çözülmemiş idari sorunlar toplumsal bütünleşmeyi tehlikeye atar (Habermas, 2024, s. 43). Dolayısıyla Habermas'ta kriz ekonomik olmanın ötesinde toplumsal bütünleşme ile ilgilidir. Bunun anlamı, ekonomik alanda başlayan krizin zincirleme bir biçimde diğer alanları etkilemesi ve nihayetinde toplumsal sistemin bütününde bir kriz ile karşılaşılmasıdır.

Habermas bu bağlamda geç kapitalist toplumlarda dört kriz türü tespit eder. Bunlardan

ilki, ekonomik krizdir. Ekonomik kriz kapitalizmin temelinde yatan, sınıf çıkarları arasındaki temel çelişkinin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu çelişki ekonomik sistemin sürekli başarısızlığı tehlikesini içerir. Bunun anlamı, birikim sürecinin çöküntüsüne paralel olan iflas ve işsizliğin toplumsal sınıfları bir çatışma içerisine sokma potansiyeline sahip olmasıdır (Held ve Simon, 2013, s. 396). Çıkış noktası ekonomik sistem olan bu kriz bir sistem krizi biçiminde gelişir. Ancak kriz eğilimi ücretli emeğin sermayeyle mübadelesindeki yapısal asimetri tarafından belirlendiğinden, devlet faaliyeti ekonomik kriz durumunda ortaya çıkan kâr oranlarının düşme eğilimini telafi edemez. Bunun yerine onu siyasi araçlarla tamamlamaya çalışır. Böylece ekonomik kriz eğilimi toplumsal bir kriz olarak da kendini gösterecektir. Bunun nedeni, devletin ekonomiye müdahale ederek tekelleri kapitalistlerin çıkarlarını bilinçli olarak gözetmesidir. Bu durum ikinci bir sistem krizi olarak rasyonalite krizini ortaya çıkarır (Habermas, 2024, ss. 66-67).

Rasyonalite krizi, ekonomik krizden kaçınmak adına, artan devlet etkinliğinin hükümeti toplumsallaşmış üretim maliyetinin artan bir oranını omuzlamaya zorlamasından kaynaklanmaktadır. İleri kapitalizmde devlet ekonomik sistemin üstyapısal bir uzantısı olmanın ötesine geçer. Devlet bir yandan kapitalist üretim ilişkilerini ve büyümeyi sürdürmeye çalışırken, öte yandan bu görevi başarılı bir şekilde yerine getirmek için zorunlu olan müdahale kapitalist üretim biçiminin varlığını tehdit etmektedir (Held ve Simon, 2013, ss. 401-402). Öyle ki, devlet üretim sürecinin içinde yer alarak ekonomik işlevler üstlenmeye başlamıştır. İdari sistem krizden kaçınma amacıyla, sınıf uzlaşması temelinde bir planlama kapasitesi kazanır. Böylece, devlet meta üretiminin plansız, doğa-benzeri gelişim mantığına uymayarak, birikim sürecinin mübadele dışındaki araçlar aracılığıyla gerçekleşmesine yol açmakta ve bu durumda bir rasyonalite krizi ortaya çıkmaktadır (Habermas, 2024, ss. 84-92).

Öte yandan, devletin kapitalizmin devamlılığını sağlamak amacıyla ekonomiye müdahale etmesi yeni bir krize neden olmaktadır. Krizin temeli, devletin ulusal çıkarlara dayalı kararlar almak yerine kapitalizmin bir aygıtı gibi hareket etmesidir: “Devlet aygıtı, emeğin üretkenliğini artırmayı ve üretkenlikteki kazanımları, (kargaşa olmazsa) krizlerden arınmış bir ekonomik büyümeyi garanti edecek şekilde dağıtmayı başarsa bile büyüme yine de nüfusun genelleştirilebilir çıkarlarına değil, kâr maksimizasyonuna yönelik özel hedeflerin bir işlevi halinde şekillenen önceliklerle uyum içinde gerçekleştirilecektir” (Habermas, 2024, s. 98). Dolayısıyla devletin ekonomik krizi ortadan kaldırma amaçlı etkinliği siyasal bir krize yol açmaktadır. Bu noktada Habermas’ın tespit ettiği üçüncü kriz olan meşruiyet kriziyle karşılaşırız: “Habermas’a göre devlet ediminin amacı ‘krizleri önlemek’tir. Var olan refah devleti krizi onun gözünde ayrılmaz biçimde hem bir finans krizi (devlet kaynaklarının krizi) hem de bir meşruiyet krizidir” (Rosanvallon, 2004, ss. 143-144). Meşruiyet krizinin çıkış noktası rasyonalite krizi gibi siyasal sistemdir, ancak sistem krizi olmanın ötesine geçerek bir kimlik krizi biçiminde gerçeklik kazanır. Yani meşruiyet krizi rasyonalite krizinden farklı olarak, sistem bütünleşmesinden ziyade doğrudan toplumsal bütünleşmeyi tehdit eden çelişkilerde kendisini gösterir⁹. Bunun nedeni, refah devletinin yeni işlevleri için kitlesel sadakati sağlama konusunda başarısız olmasıdır. Eksik meşruiyetin sisteme uygun ödüllere telafi edilmesi gerekmektedir. Bu tür ödüllere yönelik taleplerin mevcut değer

⁹ Aynı krizin analizini başka bir açıdan gerçekleştiren Claus Offe ise, kapitalist demokrasilerin yapısal sorunlarına odaklanmaktadır. Bu konuda bkz. Keskin, 2017. Ayrıca, Habermas’ın meşruiyet krizini Türkiye bağlamında açıklayan bir çalışma için bkz. Yıldız, 2019.

miktardan daha hızlı artması ya da bu tür ödüllerle karşılanamayacak beklentilerin var olması durumunda bir meşruiyet krizi ortaya çıkar (Habermas, 2024, ss. 93-99).

Habermas'ın tespit ettiği dördüncü kriz olan motivasyon krizi meşruiyet krizinin kaçınılmaz sonucu olarak gelişir: "Sosyo-kültürel sistemin çıktılarını devlet ve toplumsal emek sistemi açısından işlevsiz hale gelecek şekilde değiştiğinde, bir motivasyon krizinden söz edebiliriz" (Habermas, 2024, s. 101). Devletin krizleri ortadan kaldırmaya yönelik planlama faaliyetleri daha önceden sosyo-kültürel alanın kendi kendini meşrulaştıran özel kaynaklarında motivasyon oluşumunun kalıplarını önemli derecede değiştirebilir. Ortaya çıkan motivasyon sendromu sivil ve ailevi-mesleki özelleşimde kendini gösterir. Özelleşim; para, toplumsal statü, eğlence gibi toplumsal sistemin çıktılarını yönelik yüksek ilgi ile katılım gibi karar ve meşrulaştırma süreçleriyle ilgili girdiye yönelik düşük ilgiyi ifade eder (Held ve Simon, 2013, s. 405). Dolayısıyla özelleşimin yükselişiyle birlikte, birbirini etkileyen krizlerin son halkası olarak, toplumsal bütünleşmeyi tehdit eden motivasyon krizi karşımıza çıkar.

Bugün ekonomik hayat önemli ölçüde büyük korporasyonlarla birlikte hükümet tarafından yönetildiğinden, ekonomik krizlerin siyasal krize dönüşme eğilimi yüksektir. Siyasal sistemin meşruiyet krizine girmesi kitlelerin meşru otorite eksikliğini hissetmelerine neden olur. Gelişmiş kapitalizmde siyasetin büyük oranda pragmatik bir iş haline gelmesi karşısında kitleler siyasal sisteme hiçbir gerçek bağlılık hissedemezler ve kolayca ondan yabancılaşırlar. Habermas'a göre, motivasyon krizi olarak beliren bu durum sistem için ekonomik sorunlardan daha tehdit edicidir. Çünkü doğrudan toplumsal bütünleşmeye zarar vermektedir (Giddens, 2013, ss. 177-178). Dolayısıyla, ekonomik sistemde başlayan kriz eğiliminin diğer alanlara yayılması demokrasinin kriziyle sonuçlanmaktadır. Toplumsal sistemi dengede tutacak miktarda; ekonomik sistemin tüketilebilir değer üretmemesi, idari sistemin rasyonel karar üretmemesi, meşruiyet sisteminin genelleştirilmiş motivasyon sağlamaması ve sosyo-kültürel sistemin eylem-güdüleyici araç üretmemesi (Habermas, 2024, s. 70) son kertede kitlelerin siyasal sistemden yabancılaşmasına neden olmaktadır. Kitleler siyasete güvenlerini kaybetmekte ve bunun sonucunda siyasal katılım ve karar alma süreçlerinden geri çekilmektedir. Böylece, bu durum demokrasinin bir kriz içine girdiğini göstermektedir.

7. Demokrasinin Krizine Habermas'ın Çözümü: İletişimsel Eylem

Gelişmiş kapitalizmde, demokrasinin ana unsurları olan yurttaşların demokratik siyasal süreçlere katılımlarında gözlemlenen azalma demokrasinin krizine somut bir görünüm kazandırmaktadır¹⁰. Bu durumun arka planında devletin yurttaşların genel çıkarlarının temsilcisi olmaktan uzaklaşarak sermayenin çıkarlarına hizmet eder hale gelmesi yatmaktadır. Bunun anlamı, devlet-toplum arasında bir kopukluğun ortaya çıkmış olmasıdır: "Demokratik uygulamaların meşru olma zorunluluğu göz önüne alınıp gelişmelere bu nokta-i nazardan bakılırsa, demokratik kararların alınmasına iştirak edenler gurubu ile bu kararların uygulamalarından etkilenenler/mağdur olanlar gurubunun birbiriyle örtüşmediği durumlarda meşruiyet eksikliğinin ortaya çıktığı görülmektedir" (Habermas, 2018, s. 28). Habermas geç kapitalizmdeki devlet ve toplum kopukluğunu sistem ve hayat alanı arasındaki ayrışma ile kavramsallaştırmıştır.

¹⁰ Uluslararası Demokrasi ve Seçim Yardımı Enstitüsü'nün (The International Institute for Democracy and Electoral Assistance) 2025 yılı verilerine göre, seçimlere katılım oranının küresel ölçekte ortalama %66 civarında seyrettiği ve bu oranın son 20 yıl verilerine göre düşüş eğilimi gösterdiği görülmektedir. İlgili veriler için bkz. <https://www.idea.int/data-tools/data/voter-turnout-database>

Ekonomi ve politikanın para ve güç ilişkileri etrafında örgütlenen sistem bütünleşmesi ile yurttaşların anlaşmaya dayalı gündelik ilişkilerinde kurulan toplumsal bütünleşmenin birbirinden kopması esasen demokrasinin krizini ifade etmektedir.

Habermas krizin ana nedenlerini tespit ettikten sonra söz konusu krizin çözümüne yönelir. Krize yönelik çözüm yolunu geliştirebilmek amacıyla üç standart eylem modelini tartışarak işe başlar. Bunlardan birincisi, “stratejik eylem” olarak adlandırdığı, Weber’in amaca bağlı akılcı eylem modelidir¹¹. Bu eylem türü belli bir amaca ulaşmak için her şeyin araçsallaştırılmasına dayanır. İkincisi, insanların eylemleri ve rol davranışlarının paylaşılan değerler sistemine saygıları tarafından yönetildiği “normatif açıdan düzenlenmiş eylem” modelidir. Üçüncüsü, toplumsal eylem düşüncesinin üzerinde bir performans olarak duran “dramaturjik eylem” modelidir (Outhwaite, 2019, s. 58). Habermas bu eylem modelleri arasında stratejik eylemi sistemin hayat alanını kolonizasyonunda kullanılan eylem olarak niteler. Stratejik eylem amaçların rasyonelliği ya da adilaneliği üzerinde düşünümde bulunmaksızın araçları amaçlarla, teknikleri hedeflerle ilişkilendirir. Öte yandan, stratejik eylem doğa üzerinde tahakküm kurma doğrultusundaki öznelci bir projede kök salar ve öznelarası bir boyuttan yoksundur. Habermas bu bağlamda stratejik eylem modeline alternatif ve krizi ortadan kaldıracı tek eylem modeli olarak gördüğü, “iletişimsel eylem” modelini kavramsallaştırma girişiminde bulunur (Best ve Kellner, 1998, ss. 286-287).

İletişimsel eylem, öznelerin eylemlerini stratejik eylemde olduğu gibi ben merkezli başarı hesapları aracılığıyla değil, birbirlerini anlamaya ulaşma etkinlikleriyle düzenlediği bir eylemdir. İnsan iletişiminin asli amacı olan anlamaya ulaşmak, araştıran ve eylemde bulunan özneler arasındaki anlaşmaya erişme sürecine dayanmaktadır (Callinicos, 2001, ss. 153-154). Böylece iletişimsel eylemin en temel özelliklerinden birisi, “öznelarası” bir niteliğe sahip olmasıdır. Öznelarasılık toplumsal sorunların çözülmesinde her bir öznenin katılımını mümkün kılarken, bu bağlamda demokratik bir mekanizmanın işlerlik kazanmasının yolunu sağlamaktadır.

Habermas’a göre modern toplumda en temel iletişimsel etkileşim, “konsensüs”e ulaşma amaçlı sürekli ve süregelen tartışmalardır. Bu nedenle Habermas’ın teorisinde “dilsel iletişim” ile müzakere ve tartışma yoluyla gerçekliğin çözüme kavuşturulabileceği “söylem” ön plandadır (Slattery, 2015, s. 435). Habermas, dilsel iletişim ve söylemin ideal formunu ifade etmek ve özneler arasındaki zorlamasız ve sınırsız tartışma durumuna gönderme yapmak üzere “ideal konuşma durumu” terimini kullanır. Öznelerin ideal konuşma durumunda üzerinde anlaştıkları inançlar “doğru inançlar”, üzerinde anlaştıkları tercihler “rasyonel tercihler”, üzerinde anlaştıkları çıkarlar ise “gerçek çıkarlar”dır. İdeal konuşma durumunun koşulları sağlandığında özneler “özgür” olarak kabul edilmektedir (Geuss, 2002, s. 100). Eylemlerin koordine edici mekanizması olarak anlaşma, ancak etkileşim taraflarının karşılıklı olarak öne sürdükleri geçerlilik iddialarını öznelerarasında kabul etmeleri ile mümkündür. Her bir özne, iddiasını “rasyonel” olarak ortaya koyarak, böylece onu diğer özneler tarafından eleştirilebilir hale getirerek geçerli kılar. Anlaşmaya yönelmiş olan bir aktör, söylemiyle üç geçerlilik iddiasında bulunmalıdır. Bunlardan birincisi, önermesinin doğru olduğu iddiası, ikincisi, söyleminin geçerli bir normatif bağlama uygun olduğu iddiası, üçüncüsü de, söyleminde samimi olduğu iddiasıdır. Yani, iletişimsel eylemin amacı olan görüş birliğine varabilmek için konuşmacıların söylemlerinin doğruluk, uygunluk ve içtenlik ölçütlerine sahip

¹¹ Bkz. Weber, 2023.

olması gerekir (Habermas, 2001, ss. 127-128).

Söz konusu ölçütlerin uygulanması aracılığıyla uslamlama kesin tanımlanabilir ve formüle edilebilir bir pratik olarak belirir. İletişimsel eylemler söylem sürecini zorlamaya, bastırmaya ve eşitsizliğe karşı koruyan kurullarla düzenlenmektedir. Bu kurullar şunları kapsar: İlk olarak, konuşma ve eyleme yeterliliğine sahip her öznenin söylem içinde yer almasına olanak sağlanır. İkinci olarak, söylemdeki kesinleme ne olursa olsun soruya herkes kabul edilir ve herkesin tanıtmasına izin verilir. Ayrıca, herkesin davranış, istek ve ihtiyaçlarını ifade etmesine izin verilir. Üçüncü olarak da, konuşmacı iç ya da dış baskıyla haklarını kullanmaktan alıkonamaz (Finlayson, 2007, ss. 75-76). Böylece, tartışmanın normatif koşullarının oluşumuyla birlikte her bir öznenin söylem sürecine özgür ve eşit katılımı güvence altına alınmaktadır. Dolayısıyla iletişimsel eylemin öznelarası boyutta inşası “demokratik” bir irade oluşumuna imkân tanımaktadır.

İletişimsel eylem insanların birbirlerini eleştiri ve tartışmaya açık iddialar geliştirerek etkilemeye çalışmalarına dayanır. Eylemlerin başarısı, önceden sağlanmış bir konsensüsten ziyade, karşılıklı alışverişlere ve iddialar geliştiren bireylerin nihayetinde ulaşılabilecek ortak anlayışı etkileme biçimlerine bağlıdır. Bu da katılımcıların konuşmalarında geçerlilik iddialarında bulunmalarıyla mümkün olur. Böylece bu süreç, onların birbirlerini, kendi görüşlerinin uygunluğunu farklı biçimlerde doğrulayan kanıtlar göstererek ikna etmeye çalışmalarını anlatır (Layder, 2014, s. 254). Hayat alanında öznel arasında bir konsensüsü ortaya çıkaran iletişimsel eylemin kurulması iletişimsel temelde bazı yeni işlevlerin ortaya çıkmasını sağlar. Habermas’a göre, anlaşmaya yönelmiş eylemlerin dilsel bir zemine aktarılmasıyla, iletişimsel araçlar anlaşma işlevinin yanı sıra eylemin koordine edilmesi ve aktörlerin toplumsallaştırılması işlevlerini de üstlenmeye başlar. İletişimsel edimler, anlaşma açısından, kültürel olarak biriktirilmiş bilginin iletilmesine yarar. Böylece, kültürel gelenek anlaşmaya yönelmiş eylem aracılığıyla kendini yeniden üretir. Eylemlerin koordinasyonu açısından, iletişimsel araçlar normların bağlamların her birine uygun biçimde gerçekleşmesine hizmet ederler. Bu da toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesini sağlar. Toplumsallaşma açısından da, iletişimsel edimler genel olarak kişilik yapılarının biçimlenmesine yarar. Toplumsallaşma süreçleri dilsel olarak kurulan etkileşimler üzerinden gerçekleşir (Habermas, 2001, s. 490).

Habermas’ın iletişimsel eylem teorisi, uzlaşımın ahlaki bir ortaklık temeline dayanması nedeniyle özünde bir etik teoridir: “Farklı rasyonelliklerle hareket eden özneler makul bir konuşma etiği içerisinde ve ortak iyiye ulaşma gayretiyle bir araya gelir” (Öztürk, 2022, ss. 25-26). Bu bağlamda, iletişimsel eylem teorisi ihtiyaçların ve onların yorumlanmasının etiksel söylemin merkezinde yer aldığını ortaya koyar. İhtiyaçlar ve bunların yorumları öz-kimliğin kurucu öğeleridir ve iyi yaşam idealini tanımlarlar (Benhabib, 2013, s. 108). Öte yandan, iyi yaşamın nasıl kurulacağı sorunu politik bir çerçeveyi gerekli kılar. Bu noktada Habermas iletişimsel eylemin zeminini oluşturacak, tartışmaya dayalı politik bir model önerisinde bulunur: “Tartışmacı politika kavramının görgül ilişkilendirilmesi, yalnızca karşılıklı etik anlaşmayla değil, aynı zamanda çıkarların dengelenmesi ve mutabakatla, rasyonel araç seçimiyle, ahlaksal temellendirmeye ve hukuki bağlamın sınanmasıyla ortak iradenin oluşturulduğu iletişim biçimlerindeki çeşitliliğe yer vermekle olanaklıdır” (Habermas, 2002, s. 158).

Habermas’ın iletişimsel eylemle ilişkili olarak kabul ettiği model, “müzakereci demokrasi” modelidir. Katılım ve tartışmanın esas olmasıyla demokratik bir işleyiş

sahip olan bu model, Habermas'a göre görüşmeler, karşılıklı anlaşma ve adalet konulu tartışmalar arasında içsel bir ilişki oluşturmakta ve ancak bu koşullar altında mantıklı ve adil sonuçlara varılabileceğini göstermektedir. Böylece pratik akıl, evrensel insan haklarından ya da herhangi bir toplumun somut töresinden sıyrılıp, normatif içeriğini anlaşmaya yönelmiş iletişimsel eyleme aktaran, tartışım kurallarında ve açıklama biçimlerinde yer almaya başlar¹² (Habermas, 2002, ss. 158-159). Habermas'ın demokrasi modelinde katılım yalnızca politik sahada mümkün olan bir faaliyet olarak görülmez, daha ziyade toplumsal ve kültürel alanlarda da gerçekleştirilebilecek bir faaliyet olarak görülür. Dolayısıyla Habermas'ın katılım ve müzakereyi vurgulayan demokrasi modeli yeni bir kamusal uzam anlayışı doğurur. Bu kamusal uzam politik seçkinler grubu arasında geçen bir rekabet uzamı olarak anlaşılmaz. Genel toplumsal normlar ve kolektif politik kararlardan etkilenen herkesin söz sahibi olmasını sağlayacak yöntemlerin oluşturulması yoluyla demokratik bir şekilde kavranılır. Kamusal alan genel toplumsal ve politik normlardan etkilenen herkes nerede ve ne zaman bunların geçerliliğini değerlendirmek üzere pratik bir söyleme girişirse orada ve o zaman var olur (Benhabib, 1999, ss. 147-148).

Habermas'ın teorisi birçok açıdan eleştirilebilir. Öncelikle Habermas'ın sistem-hayat alanı, stratejik eylem-iletişimsel eylem gibi düalitelere dayalı modelinin kurgusal ve naif bir bakış açısını yansıttığı söylenebilir. Gerçek dünyanın kompleks insan ilişkileri karşısında Habermas'ın teorisi fazlasıyla soyut kalmaktadır. Teoride inşa ettiği ideal iletişim dünyasının somut toplumsal sorunlara ne ölçüde çözüm getirebileceği konusu tartışmaya açıktır (Öztürk, 2022, ss. 28-29). Öyle ki, Habermas'ın özgürleşmiş rasyonellik anlayışı gerçek bir hayat alanından doğmamakta, bunun yerine kuramsal olarak dile getirilen bir hayat alanında cisimleşmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, söylemsel rasyonellik karşıt olgularla kavranan yapısıyla toplumsal öznelere değil, genel olarak insanlığa yönelik bir özgürleşim idealini dile getirmektedir. Böylece, Habermas'ın ikilemi, dağınık bir kriz potansiyeli ile hiçbir aktörün kendini onun muhatabı olarak görmediği bir özgürleşim ideali arasında açık hale gelmektedir (Benhabib, 2013, ss. 105-106).

Öte yandan, teorisinin soyut yapısı nedeniyle Habermas'a yöneltilebilecek eleştiriler onun teorisinin demokrasinin krizinin çözümüne katkı sağlamayacağını göstermez. Her şeyden önce unutulmamalıdır ki, Habermas bir sosyal teori ortaya koymaktadır ve teoriler reçete yazmaz. Sosyal teoriler toplumsal değişimin araçları değildir. Bunun yerine onlar doğru geçerlilik savında bulunur. Sosyal teoriler modern toplumda zararlı eğilimleri ortaya koymamıza yardım eden, buna bağlı olarak da gelişme sağlayıcı teşhis araçlarıdır. Bu bağlamda Habermas'ın teorisi sunduğu teorik çerçeve sayesinde toplumsal baskının nedenlerini direkt olarak anlamamıza ve onu ortadan kaldırmanın yollarını bulmamıza yardımcı olabilir (Finlayson, 2007, ss. 95-97). Ayrıca, Habermas'ın teorisinin değişimin aktörü olarak belli bir toplumsal sınıf ya da grubu işaret etmek yerine toplumsal normlardan etkilenen herkesi kapsıyor olması onun kullanışsız olduğunu ifade etmez. Aksine, kuramının kimseyi dışarıda bırakmadan, failler olarak herkese açık ve kapsayıcı bir çerçeve oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda,

¹² Bu çalışmanın amacı, demokrasinin krizinin asli çözümü olarak müzakereci demokrasi modelini önermek olmayıp, söz konusu modelin Habermas'ın iletişimsel eylem teorisine bağlılık olduğunu, dolayısıyla Habermas'ın teorisinin salt etik bir çerçeve sunmak yerine politik bir içerime de sahip olduğunu ortaya koymaktır. Öte yandan, siyaset teorisinde önemli bir yere sahip olan müzakereci demokrasi modeli farklı düşünürler tarafından da kavramsallaştırılmıştır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Held, 2025.

biçimsel olmanın ötesinde, gerçek bir demokratik dünyanın kurulabilmesi için bu dünyanın kurucu öğeleri olarak tek tek bireylerin katılımının gerekliliği göz önüne alındığında, bunu mümkün kılacak bir model sunması bakımından Habermas'ın kuramının taşıdığı önem dikkate değerdir. Eğer demokrasi ideali toplumun tüm üyelerinin yaşamlarında söz sahibi olabilmesi, yani gerçek anlamda bir "halk egemenliği"ni hayata geçirmek ile doğrudan ilişkili bir ideal olarak gerçekleşmeyi bekliyorsa, Habermas'ın bu konuda siyaset teorisine oldukça önemli bir katkı sağladığı kabul edilmelidir.

Sonuç

Bir yönetim sistemi olarak demokrasi modernliğin ortaya çıktığı Batı coğrafyasından dünyaya yayılarak 20. yüzyıldan itibaren birçok toplumda kabul görmeye başlamıştır. Günümüzde dünya toplumlarının pek çoğunun demokrasi ile yönetiliyor olması çağımızın bir demokrasi çağını ifade ettiğinin en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, demokrasi günümüzün egemen siyasal modeli olmakla birlikte, siyasal öznelerin demokratik katılımdan geri çekilmeye başladıklarına yönelik gözlemler de artış göstermektedir. Bu bağlamda, Przeworski (2023, s. 27) demokrasinin bugününe ilişkin olarak şu gözlemlerde bulunmaktadır: "Seçimlere katılım, birçok ülkede tarihte daha önce görülmemiş düzeylere iniyor. Siyasetçilere, partilere, parlamentolara ve hükümetlere duyulan güven azalıyor. Bir hükümet sistemi olarak demokrasiye verilen destek bile zayıflamış durumda". Bu gözlemler demokrasinin bir "sistem" olarak işlemesine karşın bir "durum" olarak tam anlamıyla var olmadığına işaret etmektedir.

Bu noktada, bu gelişmelerin en önemli nedeni olarak düşünürlerin pek çoğu demokrasi ve kapitalizm arasındaki güncel ilişkiye odaklanmaktadır. Örneğin, demokrasinin krizi tartışmalarına liberal bir perspektiften katılan Wolf (2023) yaşanan süreci "demokratik kapitalizmin krizi" olarak görmektedir. Ekonomik başarısızlıklar küresel kapitalizme, siyasi başarısızlıklar da liberal demokrasiye olan güveni zayıflatarak Soğuk Savaş'tan zaferle çıkan bu sistemlerin meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur. Liberal kapitalist sistemden kendilerine makul düzeyde refah ve fırsatlar sunmasını bekleyen insanların bu beklentilerinin gerçekleşmemesi ve eşitsizliklerle makroekonomik istikrarsızlıkların artışı hem sol hem de sağ popülistlerin sermaye hareketlerini ve uluslararası ticareti sınırlama konusunda birleşmelerini beraberinde getirmiştir. Wolf, günümüze kadar başarılı bir şekilde işleyen; "bir kişi-bir oy" fikrine dayanan, ulusal ve eşitlikçi bir nitelik taşıyan "demokratik siyaset" ile başarılı olanların ödülleri topladığı, küresel ve eşitlikçi olmayan "piyasa ekonomisi" sentezinin bugün krize girmiş olduğunu ifade etmektedir. Böylece, Wolf'a göre, çoğulculuk ve özgürlükler üzerinde temellenen "demokratik küresel kapitalizm", tatmin edici olmayan bir şimdiki zaman ile korumacılık, popülizm ve plütokrasiye yönelen ve muhtemelen yakında otokrasiyle sonuçlanacak olan daha az tatmin edici bir gelecek arasında sıkışmış durumdadır.

Demokrasinin krizi tartışmalarının önemli analistlerinden biri olan Reybrouck'a göre ise (2022), bugün Batı demokrasileri bir meşruiyet krizi içinde bulunmaktadır. Meşruiyet, yurttaşların hükümetin ortaya çıkan sorunlara getirdiği çözümleri ne ölçüde destekledikleriyle ilgilidir. Reybrouck'a göre, meşruiyet krizinin üç temel belirtisi bulunmaktadır. İlki, seçimlere katılımın 21. yüzyılın ilk on yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en düşük oran olarak %77'nin altına düşmesidir. İkinci olarak, seçmenlerin bir partiye gösterdikleri sadakatin giderek azalarak, seçim istikrarsızlığının

%30'lara ulaşmasıdır. Üçüncü olarak da, siyasi partilerin üye sayılarının hızlı bir şekilde düşerek, AB üyesi ülkelerde oy kullanma hakkına sahip olanlar arasında bir partiye üye olanların oranının %4,65'e kadar gerilemesidir. Bu noktada Reybrouck, bu çalışmada teorik analizi ele alınan Habermas'ın düşüncesine yaklaşmaktadır. Habermas'ın motivasyon krizinin belirtileri olarak vurguladığı bireyselleşme ve tüketimcilikten kaynaklanan "kayıtsızlık" Reybrouck'a göre vatandaşların eleştirel katılımını köreltmekte ve çoğunluğun siyasi sisteme güvensizliği demokrasiye olan inancın yerini bir isteksizliğe bırakmaktadır.

Bu çalışma, geç kapitalizmde demokrasi-kapitalizm ilişkisinin demokrasinin krizine yol açtığına yönelik en etkili analizlerden birini gerçekleştiren Alman sosyal teorisyen Jürgen Habermas'ın çözümlemesine odaklanmıştır. Habermas, söz konusu krizin demokrasiyle ilişkilendirilmesinde, bir üretim biçimi olarak kapitalizm ile yönetim aygıtı olarak devlet arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin toplumsal sonuçlarına dikkat çeker. Habermas (2024) bu doğrultuda bizi, geç kapitalizmin içsel eğilimleri olarak tespit ettiği dört önemli krizin irdelenmesine götürmektedir. Habermas'ın çözümlediği ekonomik, rasyonalite, meşruiyet ve motivasyon krizlerinin bize gösterdiği şey, geç kapitalizmde devletin ekonomiyle oluşturduğu sistem bütünleşmesinin toplumsal bütünleşmeden kopmasıdır. Sistem ve hayat alanı ikiliği olarak beliren bu durum, son kertede, toplum üyelerinin yönetsel süreçlerden geri çekilmesiyle görünür hale gelen demokrasinin kriziyle sonuçlanmaktadır.

Habermas'ın teorisinin orijinal yönü, sistem bütünleşmesi ve toplumsal bütünleşme kavramları üzerinden açıkladığı kapitalizm ile demokrasi arasındaki gerilime yönelik özgün bir nedensellik ilişkisi sunması ve bu gerilimi hayat alanının sömürgeleştirilmesiyle ilişkilendirmesidir. Öte yandan, Habermas demokrasi ile kapitalizm arasındaki ilişkiye dair özgün bir çerçeve sunarken, temel hedefi kapitalizmi çözümlenmek olan kavramsal araçlar kullanmamaktadır. Habermas sistem bütünleşmesinin kapitalizme indirgenemeyecek bir süreçler bütünü olduğunu vurgulamaktadır. Böylece, toplumu ekonomik ilişkiler odağında tanımlayan perspektiflere karşı çıkmakta, ekonomik indirgemeci bakış açısının yerine toplumun etkileşim ve bütünleşme alanlarının ekonomi ve bürokrasinin nüfuz alanlarının genişlemesine karşı nasıl korunacağına odaklanmaktadır (Turan, 2023, ss. 153-157). Habermas'ın bu perspektifi, teorisini, demokrasinin krizini indirgemeci analizlerle açıklayan ya da güncel gelişmeler üzerinden değerlendiren yaklaşımların bir adım önüne geçirmektedir. Kavramsal ve ilişkiyel yaklaşımı Habermas'ın demokrasinin krizinin nasıl ortadan kaldırılacağına yönelik olarak sunduğu çözüm yoluna da yansımaktadır. Habermas "demokrasinin normatif tanımını yapmaya öncelik vermiş gözükmektedir. Bunun nasıl gerçekleşeceği ise düşünürü göre bir iletişim sorunudur. Siyasal kurumlar, bu kurumların işleyişi, kamusal kararların verilmesi ve bütün bunlar için kullanılacak ölçütler bireyler arasında yapılacak tartışma ve müzakerelerle belirlenmektedir. Burada, Habermas'ın kendi deyimiyle "söylemsel ussallık" (discursive rationality) kavramı temel alınmakta ve demokrasi normatif olarak buna göre kurgulanmaya çalışılmaktadır" (Şaylan, 2008, s. 382). Dolayısıyla, Habermas'ın analiz ettiği, hayat alanının sistemin kolonizasyonundan kurtulması ile belirecek olan demokrasinin imkânı, demokrasinin temel unsurları olan "özneler" arasında iletişimin kurulabilmesine bağlıdır. Habermas böylece "iletişimsel eylem" olarak kavramsallaştırdığı hayat alanının asli boyutunun analizine yoğunlaşmıştır. Bu analizin sonucu, Habermas'ın "İletişimsel Eylem Teorisi"

(2001) olarak adlandırdığı “grand” teorisini demokrasinin krizine çözüm yolu olarak sunmasıdır.

Öte yandan, bugün geldiğimiz noktada teorinin krizlere bir çözüm üretme ihtimali dijitalleşmenin yıkıcı etkileriyle giderek zayıflamaktadır. Han'a göre (2024), enformasyon toplumunun genel kısa vadeli doğası demokrasiye uygun değildir. Han'ın “enfokrazi” olarak ifade ettiği dijital örgütlenme biçimi veriye dayalı olduğu için, özerkliği ve özgür iradeyi gerektiren demokratik sürecin altını oymaktadır. Sosyal medyadaki algoritma kontrollü iletişim özgür ve demokratik olmaktan uzaktır. Dijital iletişim sorumlu/erginleşmiş vatandaşlar yerine tüketim ve iletişim zombileri yaratmakta ve internet ağı da bir kamusal alan oluşturmanın aksine kamusal alanın parçalanmasına hizmet etmektedir. Böylece iletişimsel eylemin bütünsel arka planı yok olmaktadır. İletişimsel eylemin ortadan kalkışında dijital dünyanın etkisiyle toplumun artan atomizasyonu ve narsistleşmesi etkilidir. Bu süreç bizi ötekinin sesine karşı sağlaştırır ve empatiyi ortadan kaldırır. Öte yandan, kimlik politikalarının sonucu olarak yükselen kabilecilik de toplumun kutuplaşmasına yol açar. Giderek artan kabileleşme karşısında toplumun uzlaşmaz kimliklere bölünmesi demokrasiyi tehlikeye atar. Birbirimiz yerine sadece kendi söylediklerimizi dinlediğimiz bu süreç dinleme siyasetinin yok oluşuna işaret eder. Bu da Han'a göre, iletişimsel eylemin sonu olacaktır.

Buna karşın unutulmamalıdır ki, Habermas bağlı olduğu Eleştirel Teori ekolünün ilk kuşağında var olan karamsarlığı ortadan kaldıracak önemli bir bakış açısı geliştirerek, Eleştirel Teori'nin çıkmazını aşmayı başarabilmiş bir düşündürüdür. Bu nedenle dijitalleşmenin kabileleştirici ve dolayısıyla ayrıştırıcı yönü yerine bardağın dolu tarafı olan iletişim teknolojisinin imkânlarına odaklanmak bize hâlâ bir çıkış yolu olduğunu gösterir. Castells'in (2008) kavramsallaştırdığı “Ağ Toplumu” kavramı çağımızda iletişim teknolojileri ve enformasyonun başat rolüne işaret etmektedir. Ona göre, yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan enformasyonel toplum, kapsamlı ve çeşitliliğe sahip bir iletişim biçimini öne çıkarmaktadır. Bu da kitle iletişiminin yeni imkânlarının medeniyet, ulus, kültür ya da sınıf ayrımı yapmaksızın “ağ” içinde konumlanan bütün öznelerin katılımıyla anlam kazanan ve demokrasiyi de yeniden anlamlandırmamızı sağlayacak farklı bir yapılanmayı beraberinde getirebileceğini ortaya koymaktadır: “... yeni iletişim sistemi, uzamı ve zamanı, insan hayatının temel boyutlarını kökten bir dönüşüme uğratar. Yerellikler, kültürel, tarihsel, coğrafi anlamlarından kopar, işlevsel ağlar ya da imaj kolajları olarak yeniden birleşirler; böylece mekânların uzamının yerini bir akışlar uzamı alır” (Castells, 2008, s. 501). Castells her ne kadar Habermas ile toplumsal dünyaya farklı bir pencereden baksa da, Han'ın (2024) karamsar indirgemeciliğine karşı enformasyonel toplumun güç ilişkilerini de kapsayan çoklu sonuçlarına dikkat çekmektedir. Burada konumuz açısından önemli olan nokta, günümüzün yaygın akışlar uzamında Habermas'ın ideal konuşma durumunun mekânlar uzamına göre daha güçlü ve kapsayıcı bir teknik alt yapıya sahip hale gelmesidir. Öyle ki; geçmişte iletişimsel eylemin ortaya çıkabilmesi için fiziksel bir mekânı gerektiren kamusal saha artık sınır tanımayan sanal bir “küresel ağ” içinde inşa edilmektedir. İletişimin kurallarını ve mekânını değiştiren ve farklı kültürleri buluşturan bu yeni etkileşim zemini Habermas'ın teorisindeki “tartışmaya katılan özne”nin realize olabilmesi için gerekli kamusal sahayı farklı bir bağlamda yeniden kurmaktadır.

Demokrasinin amacı, yurttaşların sorunlarını ortaklaşa çözebilmesidir. Müşterek sorunların çözüm yolu ise sorunların muhatabı olan her bireyin fikir birliğine varmasından geçmektedir. Öznelerin konsensüse ulaşmasını sağlayacak en önemli

gereklilik, söylesel bir iradenin oluşumudur. İletişimsel eylemin önemi, sorunların öznelarası boyutta tartışılmasını mümkün kılarak ortak bir karara varılmasını sağlamasıdır. İletişimsel eylemde bulunan öznel sistemin yol açtığı sorunları aşmak üzere rasyonel tartışmalar yürütürler ve bu tartışmaların sonucunda konsensüse ulaşırlar. Hayat alanını sistemin kolonizasyonundan kurtarmayı sağlayan iletişimsel eylem, aynı zamanda “öznelarası” niteliğinden dolayı demokrasinin gelişimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Yani, demokratik mekanizmanın mikro düzeyde başlayan inşası hayat alanının ana unsuru olan iletişimsel eylem temelinde gelişmektedir. Üstelik iletişim çağının sunduğu imkânlar iletişimsel eylemlerin mikro ilişkilerden tüm toplumları kapsayan makro bir boyuta doğru hızlı bir şekilde genişleyebilme kapasitesini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, iletişimsel eylem demokrasinin krizine yol açan motivasyon krizini aşmanın temel yolunu sağlamaktadır. Dolayısıyla Habermas’ın iletişimsel eylem teorisi, geç kapitalizmde demokrasinin katılıma dayalı bir “yeniden inşasını” sağlayacak önemli bir seçeneği işaret etmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu makale etik kurul kararı gerektirmemektedir ve daha önce herhangi bir yerde sözlü bildiri olarak sunulmamış ve bir tez çalışmasından üretilmemiştir. * Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Beyanı (Yazarlar)	* Bu çalışmanın Öz bölümünün İngilizce çevirisinde (Abstract) yapay zeka araçlarından yararlanılmış olup, bunun dışında çalışmanın kavramsal çerçevesi, araştırma tasarımı, yorumlanması ve sonuçların oluşturulması tamamen yazarlara aittir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50), Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50), Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50), Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article does not require an ethics committee approval and has not been presented previously as an oral presentation, nor has it been produced from a thesis. * It is hereby declared that scientific and ethical principles were observed during the preparation of this study, and that all referenced works have been duly cited in the bibliography.
Artificial Intelligence Statement (Author(s))	* The English translation of the Abstract section of this study was generated using artificial intelligence tools; however, the conceptual framework, research design, interpretation, and formulation of the results are entirely the work of the authors.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50), Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50), Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50), Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50), Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50),

Kaynakça / References

- Allan, K. (2020). *Çağdaş sosyal ve sosyolojik teori: Toplumsal dünyaları görünür kılmak*. (A. Bora, S. Coşar, H. Ergül, M. Pamir, E. Ünal, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arendt, H. (1997). Sivil itaatsizlik. E. Ateşman (Yay. haz.) *Kamu vicdanına çağrı: Sivil itaatsizlik içinde* (s. 76-115). Çev. Yakup Coşar, İstanbul: Ayrıntı.
- Benhabib, Ş. (1999). *Modernizm, evrensellik ve birey: Çağdaş ahlak felsefesine katkılar*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, Ş. (2013). Modernlik ve eleştirel kuramın çıkmazları. H. E. Bağçe (Ed.) *Frankfurt Okulu içinde* (s. 84-111). Çev. S. Akkanat, Ankara: Doğu Batı.
- Benoist, A. (2024). The Problem of Democracy – Demokrasinin Krizi, (Çev. Bal, H.). *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 57-67.
- Best, S., Kellner, D. (1998). *Postmodern teori: Eleştirel soruşturmalar*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bottomore, T. (2013). *Frankfurt Okulu ve eleştirisi*. (Ü. H. Yolsal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme hayır: Marksist bir eleştiri*. (Ş. Pala, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Callinicos, A. (1998). *Tarih yapmak: Toplum kuramında etkinlik, yapı ve değişim*. (N. Saatçioğlu, Çev.). İstanbul: Özne Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür. Cilt 1: Ağ toplumunun yükselişi*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Crick, B. (2012). *Demokrasi*. (Ü. H. Yolsal, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cuff, E. C., Sharrock, W. W., Francis, D. W. (2015). *Sosyolojide perspektifler*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Duverger, M. (1994). *Siyasal rejimler*. (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elliott, A. (2017). *Çağdaş sosyal teoriye giriş*. (İ. Yıldız, A. G. Baran, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Finlayson, J. G. (2007). *Habermas*, (T. Kılıç, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Geuss, R. (2002). *Eleştirel teori: Habermas ve Frankfurt Okulu*. (F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2013). Jürgen Habermas. Q. Skinner (Der.). *Çağdaş temel kuramlar içinde* (s. 159-181). (A. Demirhan, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Giddens, A. (2011). *Sosyolojinin savunusu: Makaleler, yorumlar ve yanıtlar*. (İ. Kaya, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı*, (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Habermas, J. (2018). *Küreselleşme ve milli devletlerin geleceği*. (M. Beyaztaş, Çev.). İstanbul: Yarı Yayınları.

- Habermas, J. (2024). *Meşruiyet krizi*. (S. Erçin, Çev.). İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Habermas, J. (2002). *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak: Siyaset kuramı yazıları*. (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Han, B. - C. (2024). *Enfokrasi: Dijitalleşme ve demokrasinin krizi*. (M. Özdemir, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Held, D. (2025). *Demokrasi modelleri*. (A. K. Çifçi, Çev.). Ankara: Felix Kitap.
- Held, D., Simon, L. (2013). Habermas'ın geç kapitalizme dair kriz kuramı. H. E. Bağçe (Ed.) *Frankfurt Okulu* içinde (s. 391-412). Çev. H. E. Bağçe, Ankara: Doğu Batı.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, A. Yayla, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2008). *Küreselleşme, demokrasi ve terörizm*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kaya, İ. (2022). Modern toplumun yüksek gerilim hattı: Kapitalizm-demokrasi ilişkisi. A. Öztürk (Ed.) *Güncel sosyolojik tartışmalar* içinde (s. 111-140). İstanbul: Tekin.
- Keane, J. (2022). *Kısa demokrasi tarihi*. (A. Nalbant, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Keskin, F. (2017), Temsili Demokrasinin Krizi ve Alternatif Politik Model Arayışı Olarak "5 Yıldız Hareketi". *TBB Dergisi*, 2017 (128), 481-510.
- Layder, D. (2014). *Sosyal teoriye giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Outwaite, W. (2019). *Sosyal teori*, (Ü. H. Yolsal, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Öztürk, A. (2022). Eleştirel kuramdan siyasal kurama: Habermas düşüncesi üzerine bir değerlendirme. A. Öztürk (Ed.) *Güncel sosyolojik tartışmalar* içinde (s. 17-40). İstanbul: Tekin.
- Przeworski, A. (2023). *Demokrasinin krizleri: Otoriterleşmenin kıyasında çağdaş siyasetin ahvali*. (M. Pekdemir, Çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Reybrouck, D. V. (2022). *Demokrasi krizi*. (Y. S. Kamadan, Çev.). İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah devletinin krizi*. (B. Şahinli, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1987). *Toplum sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Adam Yayınları.
- Satıcı, M. (2025). Küresel Siyasette Bir Sorun Olarak Demokrasinin Demokratikleşmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 276-290.
- Slattery, M. (2015). *Sosyolojide temel fikirler*. (Ö. Balkız, G. Demiriz, H. Harlak, C. Özdemir, Ş. Özkan, Ü. Tatlıcan, Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (O. Akınhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şaylan, G. (2008). *Temsili liberal demokrasinin önlenemez krizi*. Ankara: İmge Kitabevi

Yayımları.

Timur, T. (2012). *Habermas'ı okumak*. İstanbul: Yordam Kitap.

Turan, Ö. (2023). "Ortadan kaldırılamaz gerilim": Habermas'ın toplumsal kuramında kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişki. C. Cemgil ve Ö. Turan (Haz.) *Kapitalizm ve demokrasi: Bir zıtlığın anatomisi* içinde (s. 127-158). İstanbul: Metis.

Touraine, A. (2011). *Demokrasi nedir?*. (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Touraine, A. (2017). *Toplumların sonu*. (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Weber, M. (2023). *Ekonomi ve toplum: Cilt 1*. (L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Runik Kitap.

Wolf, M. (2023). *Demokratik kapitalizmin krizi*. (U. Koçbaş, Çev.). İstanbul: Haftalık Yayıncılık.

Wood, E. M. (2003). *Kapitalizm demokrasiye karşı: Tarihsel maddeciliğin yeniden yorumlanması*. (Ş. Artan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, N. (2019). Habermas'ın Meşruiyet Krizi Teorisi ve Türkiye. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 159-173.